Harmaan talouden tilannekuva IV/2011

Harmaa talous 2011

HARMAAN TALOUDEN SELVITYSYKSIKKÖ

SISÄLTÖ

1. HARMAA TALOUS 3

2. HARMAA TALOUS JA SIIHEN LIITTYVÄ RIKOLLISUUS 10

3. HARMAAN TALOUDEN TORJUNTA – YHTEISTYÖVIRANOMAISIA JA VIRANOMAISYHTEISTYÖTÄ 14

4. HARMAAN TALOUDEN VAHINGOT JA UHRIT 20

5. HARMAAN TALOUDEN KEHITYSNÄKYMIÄ JA HAASTEITA 25

1. HARMAA TALOUS

MITÄ HARMAA TALOUS ON

Harmaan talouden käsitetään yleisesti olevan esimerkiksi pimeästi maksettuja suorituksia asunnon korjausten yhteydessä, kotikampaajalla käyntiä tai piraattituotteiden ostamista. Harmaa talous liittyykin yleensä käteiskauppaan, mutta harmaalla taloudella on myös monia muita ilmenemismuotoja.

Kansantaloudessa harmaalla taloudella tarkoitetaan taloudellisesti tuotannollista toimintaa, joka ei ole mukana kansantalouden tilinpidossa ja jää pois bruttokansantuotelaskelmista. Fiskaalisella harmaalla taloudella tarkoitetaan taas perinteisen määritelmän mukaan sinänsä laillista taloudellista toimintaa, joka tapahtuu viranomaisilta salassa tai jonka tulo salataan siitä menevien verojen ja maksujen välttämiseksi.

Harmaa talous kuormittaa yhteiskuntaa ja nostaa hintoja sekä elinkustannuksia.

Harmaa talous määriteltiin ensimmäisen kerran lainsäädännössä, kun laki Harmaan talouden selvitysyksiköstä (1207/2010) tuli 1.1.2011 voimaan. Selvitysyksikön tehtävänä on edistää harmaan talouden torjuntaa tuottamalla ja jakamalla tietoa harmaasta taloudesta ja sen torjunnasta. Laissa harmaa talous on määritelty suppeammin kuin mikä harmaan talouden yleinen määritelmä on. Lain määritelmä käsittää vain sellaiset harmaan talouden ilmenemismuodot, jotka liittyvät yrityksen tai organisaation toimintaan.

Laki Harmaan talouden selvitysyksiköstä määrittelee harmaan talouden organisaation sellaiseksi toiminnaksi, josta aiheutuvia lakisääteisiä velvoitteita laiminlyödään verojen, lakisääteisten eläke-, tapaturma- tai työttömyysvakuutusmaksujen tai tullin perimien maksujen suorittamisen välttämiseksi tai perusteettoman palautuksen saamiseksi.

Harmaasta taloudesta on erotettava käsite *laiton talous*. Sillä tarkoitetaan jo lähtökohdiltaan rikollisen toiminnan tuottamaa taloudellista lisäarvoa.

Tässä raportissa keskitytään pääasiassa Harmaan talouden selvitysyksikön toimialaan kuuluvaan harmaaseen talouteen.

HARMAAN TALOUDEN LAAJUUS

Harmaata taloutta esiintyy erityisesti paljon työvoimaa käyttävillä toimialoilla, joille on yhteistä pimeän työvoiman käyttö. Tällaisia työvoimavaltaisia toimialoja ovat esimerkiksi rakennusala, majoitus- ja ravitsemisala, kuljetusala, siivous- ja kunnossapitoalat, parturi- ja kampaamoala sekä kauneudenhoitopalvelut. Harmaan talouden yhteydessä nousevat esiin myös ulkomaisten yritysten tai ulkomaisen työvoiman käyttöön liittyvät kysymykset.

Harmaata taloutta esiintyy sekä Euroopan unionin sisäkaupassa että kansainvälisessä tavarakaupassa. Kansainväliseksi naamioidussa sijoitustoiminnassa harmaan talouden on arvioitu olevan merkittävää.

Suomen harmaan talouden määräksi on aikaisemmin 1990-luvun tutkimuksen perusteella arvioitu 4–5 prosenttia bruttokansantuotteesta. Kyseisellä luvulla tarkoitetaan fiskaalista eli verotuksen ulkopuolelle jäävää elinkeinotoimintaa tai tulonhankkimistoimintaa. Suomen tähän asti laajin tutkimus harmaasta taloudesta ilmestyi 16.6.2010 Eduskunnan tarkastusvaliokunnan tilaamana. Tutkimuksen mukaan verotarkastuksiin perustuvalla laskentamenetelmällä Suomen harmaan talouden määrä olisi ollut 10–14 miljardia euroa vuonna 2008. Se vastaa 5,5–7,5 prosenttia bruttokansantuotteesta. Fiskaalisina vahinkoina luvut tarkoittavat 4–6 miljardin euron vuosittaisia verojen ja maksujen tappioita.

Harmaan talouden halvat tarjoukset tehdään sosiaaliturvan kustannuksella.

HARMAA TALOUS YRITYSKYSELYJEN PERUSTEELLA

Eduskunnan tutkimus sisältää kattavat yrityskyselyt harmaan talouden ydintoimialoilta. Yrityskyselyjen kautta saadaan ajankohtaista näkemystä siitä, miten yritykset itse kokevat harmaan talouden vaikutukset, jotka liittyvät muun muassa kilpailuneutraliteettiin. Talonrakennusta sekä majoitus- ja ravitsemisalaa edustavista yrityksistä yli puolet ja kuljetusalan yrityksistä lähes puolet arvioi alansa harmaan talouden lisääntyneen ainakin jonkin verran viimeksi kuluneiden viiden vuoden aikana. Rakennus- ja kuljetusyrityksistä lähes 70 prosenttia ja majoitus- ja ravitsemisalan yrityksistä lähes 90 prosenttia piti kilpailua vääristävää vaikutusta vähintään kohtalaisena.

Maailmanpankki julkaisi heinäkuussa 2010 yhteensä 162 maata koskevan harmaan talouden tutkimuksen. Tutkimuksen mukaan keskimääräinen harmaan talouden määrä mitattuna prosentteina virallisesta bruttokansantuotteesta oli vuonna 2006 kehitysmaissa 38,7 prosenttia (98 maata), Itä-Euroopan ja Keski-Aasian maissa 38,1 prosenttia (21 maata) ja korkean tulotason OECD-maissa 18,7 prosenttia (25 maata). Tutkimuksen mukaan Suomen harmaan talouden määrä olisi 18,5 prosenttia bruttokansantuotteesta. Suomen sijoittui tutkimuksessa OECD maiden joukosta 15. sijalle ja 22. sijalle, kun kaikki maat olivat tarkastelussa mukana

Maailmanpankin tutkimuksessa harmaan talouden määrään vaikuttavat kasvava verorasitus, työmarkkinoiden sääntely, julkisten palvelujen laatu sekä maan taloudellinen tila. Harmaan talouden määrän laskenta perustuu monivaiheiseen matemaattiseen ja ekonometriseen laskentamalliin. Samanlainen laskentatapa ei ole ollut Suomen harmaan talouden määrän arvioiden perustana

Harmaan talouden tyypillisiä ilmenemismuotoja ovat pimeiden palkkojen maksu, kuittikauppa tekaistuja tositteita käyttämällä ja tulojen kirjaamatta jättäminen eli ohimyynti, pimeät yrittäjätulot sekä lyhyen elinkaaren yrityksien käyttö verojen välttämistarkoituksessa.

PIMEÄ PALKANMAKSU

Palkka maksetaan työnantajan ja työntekijän sopimuksella siten, että ennakonpidätystä ei toimiteta eikä palkkaa ilmoiteta veroviranomaisille. Pimeä palkka maksetaan yleensä käteisellä. Usein palkansaaja saa yhtä aikaa osan palkastaan normaalisti ja osan palkastaan pimeästi. Palkanmaksajan antamasta kuukausi-ilmoituksesta puuttuu palkkoja ja ennakonpidätyksiä sekä työnantajan sosiaaliturvamaksuja. Raha pimeään palkanmaksuun saadaan yleensä tekaistujen ostolaskujen avulla tai kirjaamattomasta myynnistä.

Toiminnasta on seurauksena veropetos ennakkoperinnässä ja palkansaajan henkilökohtaisessa tuloverotuksessa.

Pimeä palkanmaksu on tyypillistä työvoimavaltaisilla aloilla, joissa työvoiman vaihtuvuus suurta ja työsuhteen kesto lyhyt.

HARMAA TALOUS ERI TOIMIALOILLA

Harmaan talouden laajuudesta eri toimialoilla voi esittää vain arvioita. Harmaasta taloudesta puhutaan myös piilotaloutena. Nimenomaan harmaan talouden pyrkimykset pitää toiminta salassa tekevät sen laajuuden selvittämisestä vaikeaa. Toimintaa voidaan kuitenkin arvioida eri laskentamenetelmillä ja viranomaisten työssään tekemien havaintojen kautta. Toimialoista rakennusalan sekä majoitus- ja ravitsemisalan harmaaseen talouteen on kiinnitetty Suomessa eniten huomiota ja myös niiden harmaan talouden määristä ja ilmenemismuodoista on esitetty eniten arvioita. Seuraavassa on esitetty harmaan talouden esiintymistä kuvaavia arvioita toimialakohtaisesti. Lopuksi arvioidaan ulkomaisen työvoiman osuutta eräillä toimialoilla.

Rakennusala

Eduskunnan teettämän tutkimuksen mukaan rakennusalan harmaassa taloudessa on 2000-luvulla tapahtunut selkeä rakennemuutos. Kuittikauppaan ja lyhyen elinkaaren yhtiöiden käyttöön viittaavat tunnusluvut ovat 2001–2008 yli kaksinkertaistuneet. Samaan aikaan kotimaisen harmaan työvoiman laskennallinen määrä on kuitenkin vähentynyt 40 prosenttia. Ristiriita selittyy pitkälti ulkomaisen työvoiman tekemien työtuntien voimakkaana lisääntymisenä EU:n laajentumisen jälkeen. Rakennusalan harmaan talouden määrä on viime vuosina kääntynyt kasvuun ja aiheuttaa rakennusalalla kokonaisuudessaan 400–500 miljoonan euron vuotuiset vahingot.

Rakennusalan häiriöt eivät ole pelkästään verotukseen liittyviä. Myös työsuojeluhallinto tekee havaintoja laiminlyönneistä. Työsuojeluhallinnon vuoden 2010 valvontatilastojen mukaan tilaajavastuulain edellyttämät selvitykset eivät olleet kunnossa miltei 60 prosentilla tarkastetuista kohteista.

PERUSTEETTOMAT OSTOTOSITTEET

Yhtiön kirjanpitoon on liitetty sellaisia ostotositteita, joita ei verotuksessa voida hyväksyä. Tällaisia perusteettomia tositteita ovat muun muassa ns. kuittikaupan kuitit, joiden mukaan on ostettu yritykselle työsuorituksia alihankintana. Kuitit on todellisuudessa hankittu ilman todellista sopimussuhdetta tai työsuoritusta.

Kyse on yleensä siitä, että tekaistujen laskujen avulla voidaan yhtiöstä nostaa rahavaroja esimerkiksi pimeiden palkkojen maksamiseksi tai peiteltynä osingonjakona omistajille. Yhtiön ostojen arvonlisävero on sen antamilla kuukausi-ilmoituksilla tällöin liian suuri. Yhtiön kuukausi-ilmoituksella ilmoittamat palkat ovat liian pieniä. Samalla yhtiön veroilmoituksellaan ilmoittama verotettava tulo ja tulovero ovat liian pieniä.

Toiminnasta on seurauksena veropetos arvonlisäverotuksessa, ennakkoperinnässä ja tuloverotuksessa. Verotusta varten on annettu väärää tietoa.

Perusteettomien ostotositteiden käyttö on tyypillistä esimerkiksi rakennusalalla ja muilla työvoimavaltaisilla aloilla, joissa pääosa yritysten kuluista on palkkoja ja palkan sivukuluja.

Majoitus- ja ravitsemisala

Majoitus- ja ravitsemisalan harmaan talouden määrä on lisääntynyt vuodesta 2005 lähtien ja tuotannon ja työllisyyden kehitys on viime vuosina hidastunut. Ravintoloiden vuoden 2008 pimeäksi liikevaihdoksi on arvioitu 670 miljoonaa euroa ja alan piilotyöllisyyden arvoksi 274 miljoonaa euroa. Tämä on laskennallisesti noin 13 700 henkilötyövuotta.

Harmaan talouden ja talousrikollisuuden tyypillisiä ilmenemismuotoja majoitus- ja ravitsemisalalla ovat pimeiden palkkojen maksaminen, tulojen kirjaamatta jättäminen eli ohimyynti, ja peitellyn osingonjaon maksaminen yrittäjille. Kirjanpitojen epäluotettavuus tai niiden puuttuminen korostuvat. Harmaaseen talouteen lasketaan kuuluvan myös muiden lakisääteisten maksujen, kuten sosiaalivakuuttamisen, laiminlyönnit. Eduskunnan tutkimuksen mukaan salatuista työtuloista arvioidut eläkevakuuttamisen tappiot majoitus- ja ravitsemisalalla olivat vuonna 2008 lähes 60 miljoonaa euroa. Vajetta kasvattavat edelleen myös maksamattomat lakisääteiset tapaturmavakuutusmaksut. Pimeistä palkoista johtuen työntekijä jää pääsääntöisesti ilman lakisääteistä eläketurvaansa. Työntekijän lisäksi toimialan piilotaloudesta kärsivät veronsaajat, rehelliset yritykset ja yleinen kilpailuneutraliteetti.

Majoitus- ja ravitsemiselinkeino on yksi herkimmistä harmaan talouden elinkeinoista. Elinkeinon osuus bruttokansantuotteesta on 1,6 prosenttia mutta sen osuus harmaasta taloudesta Suomessa on arvioiden mukaan 6 prosenttia, eli lähes nelinkertainen alan kokoon nähden.

PUUTTUVA MYYNTI

Yrityksen kirjanpidosta puuttuu osa myyntitositteista. Yrityksen tuloista menee osa kirjanpidon ulkopuolelle esimerkiksi omistajalle peiteltynä osinkona tai pimeiden palkkojen maksuun. Salattua myyntiä vastaavat ostot ovat yleensä kuitenkin kirjanpidossa. Yrityksen myynnin arvonlisävero on tällöin yrityksen antamilla kuukausi-ilmoituksilla liian pieni. Samoin yrityksen veroilmoituksella ilmoittama verotettava tulos ja sen mukaan laskettava tulovero ovat liian pieniä.

Toiminnasta on seurauksena veropetos arvonlisäverotuksessa ja tuloverotuksessa sekä mahdollisesti myös ennakkoperinnässä, jos yritys on maksanut pimeitä palkkoja. Verotusta varten on annettu väärää tietoa.

Puuttuva myynti eli ohimyynti, on tyypillistä esimerkiksi ravintola-alalla ja muilla aloilla, joissa paljon käteismaksuja.

Siivousala

Helsingin poliisi on kevään ja kesän 2011 aikana tutkinut useita siivousalan yrityksiä, joissa on paljastunut törkeitä talousrikoksia.

Pimeää työvoimaa käytetään siivousalalla samalla tavalla kuin muillakin harmaan talouden vaivaamilla aloilla: palkkoja maksetaan pimeästi käteisellä ja tarvittavat kuitit saadaan kirjanpitoon muodollisilta alihankintayhtiöiltä tekaistuina laskuina.

Poliisin havaintojen mukaan siivousalan työntekijät ovat usein ulkomaisia, kun taas johto on suomalaisten ja ulkomaalaisten jakama. Siivouspalveluja ostaneet yritykset eivät useinkaan tiedä keitä siivoojia heidän toimitiloissaan on ollut. Poliisi pitää harmaan talouden torjunnassa tärkeänä, että toimeksiantajat pyytäisivät selvityksen siivoojien henkilöllisyydestä.

Siivousmarkkinan kokonaisarvo on Suomessa 800–900 miljoonaa euroa vuodessa. Joissain arvioissa alan harmaan talouden osuudeksi on arvioitu 50–100 miljoonaa euroa vuodessa. Poliisin mukaan ilmiö on ollut alalla ainakin muutamia vuosia ja voimistuu koko ajan.

Kauneuden- ja terveydenhoito

Parturi- ja kampaamoalan lisäksi harmaa talous on ongelma myös muilla kauneuden- ja terveydenhoidon aloilla. Verojen maksusta laistavat ulkomailta tulevien alan työläisten lisäksi kotonaan töitä tekevät, Verohallinnolle tulonsa ilmoittamatta jättävät suomalaiset sekä kirjanpidon laiminlyövät yrittäjät.

Suomen Kosmetologien Yhdistyksen edustaja arvioi heinäkuussa 2011, että kotioloissa pimeästi töitä tekevien määrä on lisääntynyt. Opit rakennekynsien ja ripsienpidennyksien tekoon saa kurssilta parissa päivässä. Työssä tarvittavat tarvikkeet voi ostaa maahantuojalta tai verkkokaupasta. Asiakkaat puolestaan löytyvät yleensä tuttavapiirin kautta.

Kuljetusala

Vuonna 2009 tehtyjen yrityskyselyjen mukaan harmaa talous oli arviolta kymmenen prosenttia tieliikenteen tavarakuljetuksen kokonaismyynnistä. Joka toisessa kuljetusyrityksessä arveltiin, että piilotalous on kasvanut 2000-luvulla. Vain joka kymmenes katsoi, että piilotalous on pienentynyt. Piilotalouden kasvua osoittaa se, että vuonna 2002 tehtyjen vastaavanlaisten yrityskyselyjen mukaan kuljetusalan harmaa talous arvioitiin kolmeksi prosentiksi. Ongelma on suhteellisesti suurinta muuttokuljetuspalvelussa, Itä-Euroopan liikenteessä ja rakennusalan kuljetuksissa.

Bruttokansantuotelaskelmien mukaan piilotalous oli vuonna 2009 neljä prosenttia tieliikenteen tavarakuljetuksen tuotoksesta eli noin 230 miljoonaa euroa. Laskennalliset pimeät palkat ja yrittäjätulot olivat noin 70 miljoonaa euroa.

Harmaa talous näkyy kuljetusalalla pimeän työvoiman käyttönä ja ulkomaisten liikennöitsijöiden laittomana toimintana Suomen kuljetusmarkkinoilla. Yleisiä ilmenemismuotoja ovat myös pimeiden kuljetuspalvelujen myynti yksityiseen liikenteeseen rekisteröidyillä ajoneuvoilla, konkurssikeinottelu ja kertakäyttöyritysten hyväksikäyttö.

Sekä Venäjälle että uusiin EU-maihin rekisteröityneiden kuljetusliikkeiden alhaisemmat palkkakustannukset ovat johtaneet kilpailun kiristymiseen ulkomaan liikenteessä ja Suomen sisäisillä kuljetusmarkkinoilla. Epäilyt ulkomaisten liikennöitsijöiden ennakoitua suuremmasta merkityksestä Suomen sisäisillä markkinoilla saavat tukea Suomen kuljetus ja logistiikka ry:n (SKAL) syyskuussa 2010 tehdystä liikennelaskennasta. Sen mukaan ulkomaisten kuorma-autojen osuus oli 7,3 prosenttia raskaan liikenteen ajoneuvoista. SKAL ry:n vuonna 2009 valmistuneen selvityksen mukaan kuljetusyritykset katsovat valtiovallan keskeisenä elvytyskeinona toimialallaan olevan verotuksen alentamisen ja harmaan talouden kuriin saattamisen. Vastanneista yrityksistä 67 prosenttia oli sitä mieltä, että harmaata kilpailua tulisi kitkeä valvontaa lisäämällä.

Verohallinnon 1990- ja 2000-luvulla tekemien verotarkastusten mukaan harmaa taloutta esiintyy jonkin verran myös taksiliikenteessä. Ammattimaisessa linja-autoliikenteessä harmaa talous painottuu tilausliikenteeseen. Pimeitä kyytejä voidaan ajaa myös yksityiseen liikenteeseen rekisteröidyillä linja-autoilla. Vastaavasti taksialalla uutena ilmiönä ovat ulkomaalaistaustaisten henkilöiden luvaton taksitoiminta suurissa kaupungeissa.

Kuljetusvälityksessä ja erityisesti huolinta-alalla ulkomaalaisten yritysten merkitys on suuri. Huolinta-alalla toimii myös yrityksiä, jotka tuottavat lisäarvopalveluja ulkomaankaupassa toimiville harmaan talouden harjoittajille. Lisäarvopalveluja voivat olla esimerkiksi väärien asiakirjojen valmistaminen tavaran alkuperän, hinnan ja laadun väärentämiseksi.

Kauppa

Eduskunnan harmaan talouden tutkimuksessa esitettyjen kyselytutkimusten mukaan voidaan päätellä, että kaupan toimialalla ei ole suuria harmaasta taloudesta johtuvia ongelmia. Verohallinnon tekemien verotarkastusten tulokset ovat taas toisensuuntaisia. Kaupan yritysten verovelat ovat rakennusalan jälkeen toiseksi suurimmat. Myös Verohallinnon kaupan toimialalta tekemien rikosilmoitusten määrä on ollut toiseksi suurin. Rikosilmoituksia on tehty kirjanpitorikoksista, veropetoksista ja velallisen rikoksista ja verorikkomuksista.

Vuonna 2008 kaupassa ilmoitetut, mutta maksamatta jääneet, arvonlisäverot olivat yhteensä 160 miljoonaa euroa. Sekä vähittäiskaupassa että tukkukaupassa ja agentuuritoiminnassa maksamattomien arvonlisäverojen osuus oli 66 miljoonaa euroa ja autokaupassa yms. 29 miljoonaa euroa. Laskelmissa eivät ole mukana kokonaan ilmoittamatta jääneet arvonlisäverot harmaasta kuitittomasta suoramyynnistä.

Harmaa talous heikentää yhteiskunnan kykyä huolehtia kansalaisten hyvinvointipalveluista.

Kansainvälinen kauppa

Kansainvälisen kaupan harmaa talous on monisyinen ilmiö. Tähän liittyvät niin EU-sisäkaupan harmaan talouden ilmiöt kuin EU:n rajojen yli tapahtuvan kaupan ilmiöt. Suomen ulkomaankauppaan liittyvistä väärinkäytöksistä suurin osa kohdistuu muille kuin Suomessa verovelvollisille toimijoille. Suomalaisen harmaan talouden osuutena vuonna 2008 voidaan varovasti arvioiden pitää 260–580 miljoonaa euroa. Erityisesti EU:n sisäkauppaan liittyy mittavia arvonlisäveromenetyksiä, joiden kokonaismäärä vuonna 2008 on vähintään 300–400 miljoonaa euroa.

Sijoitustoiminta

Eduskunnan teettämän tutkimuksen mukaan harmaa talous on kasvanut myös kansainvälisessä sijoitustoiminnassa. Jopa 90 prosenttia suomalaisten kansainvälisen sijoitustoiminnan tuotoista jätetään ilmoittamatta Verohallinnolle. Tutkimuksen mukaan kansainvälinen sijoitustoiminta on käytännössä kokonaan verovalvonnan ulkopuolella ja enintään joka kahdeksas luonnollisten henkilöiden kansainvälisestä sijoitustoiminnasta saatu euro ilmoitetaan verottajalle.

Ulkomainen työvoima

Ulkomainen työvoima muodosti vuonna 2007 arviolta 20 prosenttia rakennustyömaiden kokonaistyötunneista. Työ- ja elinkeinoministeriön, Rakennusliiton ja työsuojeluhallinnon havainnot vahvistavat käsitystä siitä, että ulkomaisen työvoiman käyttö on lisääntynyt. Etenkin tilapäisten työntekijöiden määrä on kasvanut. Rakennusliiton viime vuosina tekemien tarkastusten perusteella joillakin Helsingin työmailla ulkomaisten työntekijöiden määrä on suurempi kuin suomalaisten työntekijöiden määrä.

Harmaan taloutta esiintyy lähinnä siinä joukossa ulkomaista työvoimaa, joka työskentelee Suomessa joko ulkomaisen yrityksen täkäläisen toimeksiantajan vuokraamana tai ulkomaisen aliurakoitsijan palvelukses-

sa. Rakennusalan lisäksi ulkomaista työvoimaa löytyy tällaisissa tilanteissa muun muassa metalli- ja siivousaloilta.

Aluehallintoviraston mukaan rakennusalan suurimpia ulkomaisiin työntekijöihin kohdistuvia puutteita ovat työaikakirjanpidon puuttuminen, urakkapalkkaa maksettaessa tehtyjen työtuntien epäselvyys sekä viikkoleposäännösten noudattamatta jättäminen. Yli- ja sunnuntaitöitä ei ole kirjattu eikä niistä ole maksettu asianmukaisia korvauksia.

Osalla ulkomaille rekisteröidyistä toimijoista on suomalaistausta eli toimitaan edelleen Suomessa, mutta ulkomailta käsin. Suomalaisten Viroon perustamien yritysten taustalla näyttää olevan muun muassa Suomessa langetettuja liiketoimintakieltoja, ulosottovelkoja ja niiden seurauksena syntyneitä esteellisyystilanteita sekä vastuuhenkilöiden verovelkaantumista. Suurehko osa yrityksistä on perustettu Viroon jatkamaan Suomessa huonosti mennyttä liiketoimintaa.

Eduskunnan teettämän tutkimuksen mukaan varovaisestikin arvioiden 15 000–20 000 ulkomaalaisen rakennusmiehen työpanos jää Suomessa joko laillisesti tai laittomasti verotuksen ulkopuolelle. Tämä vastaa vuosittain ainakin 400 miljoonan euron palkkojen yhteismäärää. Verotuksen ulkopuolelle jäävät myös täällä ilman kiinteää toimipaikkaa toimivien aliurakoitsijoiden tulot.

CASE: Autojen harmaatuonti

Autojen harmaatuonnilla tarkoitetaan käytettyjen ajoneuvojen maahantuontia ja jälleenmyyntiä siten, että liiketoiminnassa kierretään arvonlisävero joko kokonaan tai osittain. Eräs tapa kiertää veroja on vähennykseen oikeuttavan hankinnan verostatuksen väärentäminen kirjanpitoon ja väärien laskujen käyttäminen. Vähennys tehdään viemällä kirjanpitoon väärennetyt laskut, jotka osoittavat verottomana yhteisöhankinta ostetun auton olevankin arvonlisäverollinen marginaaliveromenettelyn alainen hankinta.

Tarkastuksen yhteydessä havaittu väärä kirjaus on useimmissa tapauksissa johtanut jälkiveroihin ja konkurssiin. Tämän jälkeen muuten kannattava toimintaa on yleensä jatkettu uuden yrityksen nimissä.

Ensimmäinen Suomessa oikeusasteisiin päätynyt marginaaliveropetosjuttu käsiteltiin käräjäoikeudessa Lahdessa huhtikuussa 2010 (asianro R10/499, tuomio 10/1147).

Kyseisessä tapauksessa suomalainen autoliike osti vuosien 2005–2006 aikana muista EU:n jäsenmaista noin 190 ajoneuvoa, joiden yhteisarvo oli noin kolme miljoonaa euroa. Tosiasiallisesti yhteisöhankintoina tehdyt ostot oli kirjattu pääasiassa vääränsisältöisin ostotosittein kirjanpitoon marginaaliveron alaisiksi ostoiksi ja edelleen myynnit samoin marginaaliveromyynneiksi. Tositeväärennökset teki yhtiön osakas.

Mainittu osakas katsottiin syylliseksi törkeään veropetokseen ja törkeään kirjanpitorikokseen. Osakas määrättiin neljäksi vuodeksi liiketoimintakieltoon. Itse tuomio oli kaksi vuotta ehdollisena.

CASE: Raksa-verovalvontahankkeessa tarkastetut ulkomaiset yhtiöt

Verohallinnon rakennusalaan kohdistuvassa Raksa-hankkeessa on ajalla 1.1.2008–31.8.2011 tehty runsas 2 500 verotarkastusta. Näistä 41 tarkastuksessa (1,56 %) on kohteena ollut ulkomainen yhtiö tai sen Suomessa sijaitseva sivuliike. Ulkomaisten yhtiöiden tarkastuskohdevalinta on ollut varsin onnistunutta, sillä vain kahdessa verotarkastuksessa ei havaittu aihetta toimenpide-esityksiin.

Verotarkastuksista osa on kohdistunut yhtiöihin, jotka ovat rekisteröityneet Suomeen asianmukaisesti ja pyrkineet hoitamaan verovastuunsa Suomessa. Tällaisiin yhtiöihin kohdistuneet verotusesitykset perustuvat virheisiin, jotka ovat yleisiä rakennusalan yrityksissä, kuten verovapaisiin matkakustannusten korvauksiin liittyvät virheet.

Suurin osa tarkastetuista ulkomaisista yhtiöistä toimii Suomessa, mutta ovat tulkinneet itse, että heille ei muodostu Suomeen kiinteää toimipaikkaa. Tämän takia yhtiöt eivät ole juurikaan maksaneet veroja Suomeen. Verotarkastuksessa on kuitenkin katsottu, että yhtiöille muodostuu Suomeen kiinteä toimipaikka. Yhtiöille on sen vuoksi esitetty maksuunpantavaksi elinkeinoveroa Suomesta saaduista tuloista, arvonlisäveroa Suomessa myydyistä rakennuspalveluista sekä ennakonpidätyksiä, lähdeveroja ja työnantajan sosiaaliturvamaksuja Suomessa työskentelyyn perustuvista palkoista.

Jos ulkomaiselle yhtiölle ei muodostu Suomeen kiinteää toimipaikkaa, ei sillä ole Suomessa työnantajavelvollisuuksia. Siten työntekijöiden palkat saattavat jäädä verottamatta, jolleivät työntekijät itse maksa veroa saamistaan palkkatuloista. Näin ollen kiinteän toimipaikan syntymisedellytysten tutkiminen on tärkeää myös työnantajavelvoitteiden perusteella syntyvän verokertymän kasvattamiseksi.

Verotarkastuksissa on tullut myös ilmi useita tapauksia, joissa suomalainen henkilö on harjoittanut rakennusalan toimintaa virolaisen yrityksen kautta. Yhtiön koko toiminta on ollut Suomessa ja yhtiön suomalainen johtohenkilö on asunut Suomessa ja johtanut toimintaa täältä. Yhtiö ei kuitenkaan ole ilmoittanut toimintaa Suomen Verohallinnolle. Toiminnalla virolaisen yhtiön kautta on ilmeisesti haluttu erehdyttää Suomen viranomaisia, ja järjestely on tehty veronkiertotarkoituksessa. Näissä tapauksissa on käynyt ilmi myös muita harmaan talouden ilmiöitä, kuten pimeää palkanmaksua ja kuittikauppaa. Kuittikauppaa ja perusteettomia hankintoja on havaittu jonkin verran myös ulkomaalaisten toimijoiden yhtiöissä.

2. HARMAA TALOUS JA SIIHEN LIITTYVÄ RIKOLLISUUS

HARMAA TALOUS JA TALOUSRIKOLLISUUS

Suomessa *talousrikoksella* tarkoitetaan yrityksen, julkishallinnon tai muun yhteisön toiminnan yhteydessä tai niitä hyväksi käyttäen tapahtuvaa, huomattavaan välittömään tai välilliseen taloudelliseen hyötyyn tähtäävää rangaistavaa tekoa tai laiminlyöntiä. *Harmaa talous* on määritelty Harmaan talouden selvitysyksiköstä annetussa laissa suppeammin kuin yleisesti. Määritelmä käsittää vain sellaiset harmaan talouden ilmenemismuodot, jotka tapahtuvat yritystoiminnan tai muun organisaation toiminnan yhteydessä. Näistä lähtökohdista katsoen vakavuudeltaan rikoksen asteelle yltänyt harmaa talous voidaan miltei aina katsoa talousrikollisuudeksi.

Pohjoismaisissa hyvinvointiyhteiskunnissa talousrikollisuus käsitetään usein pääasiassa valtion varoihin kohdistuvina rikoksina. Suuri osa näistä rikoksista sisältyy myös harmaan talouden määritelmään. Näiden ydintä ovat verotuloihin, sosiaalivakuuttamiseen, tullimaksuihin ja erilaisiin valtion tukiin kohdistuvat rikokset. Läheisesti edellä mainittuihin rikoksiin liittyvät kirjanpitorikokset, rekisterimerkintärikokset ja liiketoimintakiellon rikkominen. Näissä laiminlyödään tai rikotaan velvoitteita, joiden kautta valtion yritystoimintaan kohdistama laillisuusvalvonta pitkälti tapahtuu. Myös velallisen rikokset kohdistuvat usein valtioon, silloin kun velkojana on Verohallinto tai muu julkinen taho.

HARMAAN TALOUDEN RIKOKSET

Harmaan talouden käsitteen piiriin kuuluvat rikoslakirikokset

- Verorikokset
  veropetos RL 29:1-3 §t
  verorikkomus RL 29:4 §
- Työeläkevakuutusmaksupetos RL 29:4a ja 4b § (voimaan 1.1.2007)
- Tulliselvitysrikos RL 46:7-9 §:t (voimaan 1.10.2009)

Harmaan talouden liitännäisrikoksia (esim.)

- Kirjanpitorikos RL 30: 9-10 §:t
- Rekisterimerkintärikos RL 16:7 §

- Velallisen rikokset (RL 39 luku) erit.:
  velallisen epärehellisyys RL 39:1 ja 1 a §
  velallisen petos RL 39:2 ja 3 §

Verorikokset ja niiden liitännäisrikokset muodostavat 50–60 prosenttia kaikista ilmitulleista talousrikoksista Suomessa. Veropetosten prosentuaalinen osuus on noussut selvästi 2000-luvun puolenvälin jälkeen. Suurin osa Verohallinnon tekemien rikosilmoitusten nimikkeistä on veropetoksia. Veropetoksia oli vuonna 2010 yli puolessa Verohallinnon tekemistä rikosilmoituksista. Veropetosten yhteydessä ilmenee usein myös kirjanpitorikoksia ja velallisen rikoksia. Ne muodostivat runsaat 35 prosenttia ilmoitetuista nimikkeistä. Nämä rikosnimikkeet yhdessä muodostavat valtaosan eli miltei 90 prosenttia Verohallinnon ilmoitusten nimikkeistä.

Törkeiden veropetosten osuus on selvästi ohittanut tavallisesta veropetoksesta tehdyt rikosilmoitukset. Trendi on jatkunut ja voimistunut läpi koko 2000-luvun. Vuonna 2010 Verohallinnon kirjaamista, veropetoksia koskevista ilmoituksista noin 75 prosenttia koski törkeitä veropetoksia. Myös poliisin tietoon tulleista talousrikoksista valtaosa koostuu edelleen vero-, velallisen-, rekisterimerkintä- ja kirjanpitorikoksista.

HARMAA TALOUS JÄÄ USEIN PIILOON

Talousrikollisuus ja harmaa talous on suurelta osaltaan piilorikollisuutta. Eri arvioiden mukaan talousrikollisuudesta tulee poliisin tietoon vain vajaa kymmenen prosenttia ja kun harmaa talous lasketaan mukaan, osuus pienenee entisestään. Esimerkiksi Poliisiammattikorkeakoulussa vuonna 2002 yrityksille tehdyn kyselytutkimuksen mukaan sekä yritykseen itseensä kohdistuvista, että muiden yritysten tekemistä talousrikoksista ilmoitettiin harvoin. Koko maassa yrityksen varallisuuteen ja saamisiin kohdistuvista talousrikoksista ilmoitettiin ainoastaan vajaassa kymmenessä prosentissa tapauksia. Myös Helsingin kauppakamarin vuonna 2010 tekemän kyselytutkimuksen mukaan kilpailijoiden tekemistä väärinkäytös- tai rikosepäilyistä tehdään harvoin ilmoitus poliisille.

Harmaan talouden uhrit eivät usein tiedä olevansa harmaan talouden uhreja.

Harmaaseen talouteen liittyvä haitallinen toiminta jää usein piiloon siksi, että toiminnasta syntyvien haittojen uhrit eivät välttämättä ole tietoisia heihin kohdistuneesta vahingosta tai rikoksesta eivätkä siksi saata sitä viranomaisten tietoon. Usein harmaan talouden toimintatapoja pidetään pikemminkin normaaleina kuin rikollisina toimintatapoina.

Harmaassa taloudessa esiintyy myös tilanteita, joissa rikoksen kohde on tietoisesti hyväksynyt tilanteen. Tällainen tilanne muodostuu esimerkiksi silloin, kun suostutaan työskentelemään vaarallisissa työoloissa normaalia korkeamman palkan vastaan tai kun luovutaan sosiaalimaksujen kertymisestä pimeää palkanmaksua vastaan. Näissä tilanteissa uhri itse vaikuttaa siihen, että rikollinen toiminta jää näkymättömäksi.

HARMAAN TALOUDEN TOIMINTATAPOJA

Harmaa talous ei ole rikosoikeudellinen, vaan yhteiskunnallista ilmiötä koskeva käsite, vaikka toiminta täyttäisi joissakin tilanteissa myös rikoksen tunnusmerkit. Harmaa talous ei rajoitu laissa rikokseksi määriteltyihin tekoihin, vaan se kattaa myös muita lakisääteisten velvollisuuksien laiminlyöntitekoja. Laiminlyöntiteko voi aiheuttaa pelkästään hallinnollisen seuraamuksen, kuten maksuvelvollisuuden tai olla täysin seurauksetON.

Harmaata taloutta voi esimerkiksi olla yritysten sellainen toiminta, josta annetaan puutteellisia tai vääriä tietoja veroviranomaiselle tai jossa haetaan perusteetonta arvonlisäveron palautusta. Joissakin harmaan talouden muodoissa käytetään tekaistuja kuitteja pimeiden palkkojen maksamiseen ja osakkaiden peitellyn osingon nostamiseen. Pimeiden palkkojen maksun yhteydessä sosiaalivakuuttamisen velvoitteet jätetään kokonaan hoitamatta tai ne hoidetaan vain osittain.

Harmaassa taloudessa on paljon myös sellaisia toimintatapoja, joissa liiketoiminnan rakenteita käytetään lain vastaisella tavalla hyväksi harmaan talouden toiminnassa. Tästä on esimerkkinä niin sanottu saattohoitotoiminta, jossa maksuhäiriöiden tai uhkaavan konkurssin takia yritys siirretään sen alkuperäisten omistajien toimesta erilaisille bulvaaneille eli välikäsille harmaan talouden toimien jälkien peittelemiseksi. Saattohoitotoimintaa on myös toiminta, jossa liiketoimintaa harjoitetaan niin sanotuilla lyhyen elinkaa-

ren yrityksillä julkisoikeudellisten maksujen välttämiseksi. Yleisiä ovat myös erityyppiset kansainväliset veroparatiisijärjestelyt ja ulkomaisten organisaatioiden käyttäminen julkisoikeudellisten maksujen välttämiseksi ja harmaan talouden tuottojen kätkemiseksi.

TOIMIMINEN VEROVALVONNAN ULKOPUOLELLA

Esimerkkejä verovalvonnan ulkopuolella toimimisesta

- toimiminen rekisteröitymättä, jolloin yhtiö ei anna toiminnastaan mitään ilmoituksia veroviranomaisille eikä maksa verojaan
- ilmoitusten antamatta jättäminen: yhtiö rekisteröityy esimerkiksi ennakkoperintärekisteriin, arvon lisäverovelvolliseksi ja työnantajarekisteriin mutta ei anna kuukausi-ilmoituksia eikä maksa veroja.

Molemmista syistä veroviranomaisilla ei ole tietoa yhtiön todellisesta toiminnasta eikä sen maksamatta olevista veroista.

Toiminnasta on seurauksena veropetos arvonlisäverotuksessa, ennakkoperinnässä ja tuloverotuksessa. Verotusta varten säädetty velvollisuus on laiminlyöty. Seuraukset voivat olla myös hallinnollisia seuraamuksia, kuten arvioverotuksia ja ennakkoperintärekisteristä poistaminen.

Toimiminen verovalvonnan ulkopuolella on tyypillistä ns. lyhyen elinkaaren yhtiöillä, jotka toimivat esim. rakennusalalla alihankkijoina.

Ulkomaisen työvoiman lisääntyvä käyttö on muuttanut viranomaisten toimintaympäristöä merkittävästi ja vuokratyövoiman laajentunut käyttö muun muassa rakennusalalla on nostanut esille myös uudentyyppisiä työrikoksia. Poliisi on saanut tutkittavakseen laajoja ja useita satoja ulkomaalaisia henkilöitä koskevia työrikostapauksia liittyen kiskonnan tapaiseen työsyrjintään (RL 47 luku 3a §), jossa ulkomaalaiset työntekijät ovat asetettu epäedulliseen asemaan suomalaisiin työntekijöihin nähden muun muassa palkkauksessa ja työajoissa.

HARMAA TALOUS JA TALOUSRIKOLLISUUS KYSELYTUTKIMUSTEN VALOSSA

Poliisiammattikorkeakoulussa vuonna 2002 yrityksille tehdyn kyselytutkimuksen mukaan yleisimpinä talousrikoksina pidettiin työturvallisuus- tai työsuojelumääräysten rikkomista tai laiminlyöntiä, kilpailumenettelyrikoksia, ennakonpidätysten ja työnantajamaksujen maksamatta jättämistä sekä alv-maksujen välttämistä ja ohimyyntiä. Näitä kaikkia yli 60 prosenttia yrityksistä arvioi esiintyvän ainakin joskus. Tutkimuksen mukaan muutamat toimialat ovat erityisen alttiita talousrikoksille. Erityisesti majoitus ja ravitsemus, kuljetus ja huolinta sekä rakentaminen olivat aloja, jotka pitivät rikoksia keskimääräistä yleisempinä omalla toimialallaan.

Helsingin seudun kauppakamarin 2010 teettämän tutkimuksen mukaan lähes puolet pääkaupunkiseudun yrityksistä arvioi, että yrityksen maineeseen, toimintaan ja kilpailukykyyn kohdistuvat rikokset ovat lisääntyneet kahden viimeksi kuluneen vuoden aikana. Tähän rikosryhmään luettiin muun muassa harmaan talouden aiheuttama kilpailun vääristyminen, yrityksen maineen vahingoittaminen ja yrityksen toiminnan häiritseminen sekä petosrikollisuus. Kaksi kolmesta yrityksestä arvioi, että taloustaantuma on lisännyt yrityksiin kohdistuvien ja niiden kilpailukykyyn vaikuttavien rikosten määrää. Joka kymmenes yritys arvioi taantuman aiheuttaneen myös uusia väärinkäytösmuotoja, kuten kuitti- ja asiakirjaväärennöksiä sekä toimintaa väärän yrityksen nimissä. Erityisen huolestuttavaa on kilpailijoiden vilpillisen toiminnan (pimeän työvoiman käyttö, velvoitteiden laiminlyöminen, tukien väärinkäyttö) suureksi arvioitu määrä.

Helsingin seudun kauppakamarin toteuttaman tutkimuksen mukaan yrityksillä on paljon käsitystä ja tietoa kilpailijoiden kilpailua vääristävästä vilpillisestä toiminnasta. Liki kolmannes (30 %) tiesi kilpailijansa käyttävän pimeää työvoimaa. Kilpailijoiden työnantajavelvoitteiden, lakisääteisten velvollisuuksien ja työturvallisuusmääräysten rikkomiset ja laiminlyönnit olivat myös yleisiä. Niin ikään kilpailijoiden tiedettiin käyttävän viranomaistukia väärin, kiertävän veroja ja laiminlyövän kirjanpitoa. Edellisten lisäksi vastaajayritykset kertoivat kilpailijoidensa myös harrastavan rakennusalan vilpillistä vuokraus- ja alihankintatoimintaa, jättävän noudattamatta työehtosopimuksen mukaista palkkausta, syyllistyvän tahallisiin konkursseihin, hinnoittelevan tuotteensa väärin, jättävät noudattamatta työehtoja, harrastavan lahjontaa, väärentävän asiakirjoja ja maksavan osan palkoista päivärahoina ja kilometrikorvauksina.

Kauppakamarin tutkimuksen alakohtaisessa vertailussa kävi ilmi, että pimeän työvoiman käyttöä pidetään yleisimpänä logistiikka-alalla, jossa 75 prosenttia yrityksistä kertoi tietävänsä kilpailijoidensa syyllistyvän pimeän työvoiman käyttöön. Kiinteistö- ja rakennusalalla vastaava luku oli 60 prosenttia. Tutkimuksessa verrataan lukuja Ruotsin tilanteeseen, jossa juuri rakennusalalla ilmenee taksi- ja kampaamoalan ohella eniten talousrikoksia. Suomessa pimeän työvoiman käyttöä raportoitiin myös majoitus- ja ravitsemusalalla sekä terveys- ja sosiaalialalla, jossa 50 prosenttia yrityksistä kertoo kilpailijoiden syyllistyneen tähän.

Harmaassa taloudessa annetaan puutteellisia tai vääriä tietoja viranomaisille.

Kuljetusalan yritykset arvioivat 2009 tehdyssä kyselyssä harmaan talouden tärkeimmiksi ilmenemismuodoiksi alallaan pimeän työvoiman käytön ja ulkomaisten liikennöitsijöiden laittoman toiminnan Suomen markkinoilla. Myös pimeiden kuljetuspalvelujen myynti yksityisajoneuvoilla, konkurssikeinottelu, kertakäyttöyritysten hyödyntäminen ja luvanvaraisen tavaraliikenteen palvelujen myyminen kirjanpidon ohi todettiin yleisiksi harmaan talouden ilmenemismuodoiksi. Kuljetusalan harmaa talous ilmenee myös kuljetusalaa, tieliikennettä sekä sosiaalisäädöksiä koskevina rikkomuksina. Kuljetusalalla esimerkiksi kuljettajan ajo- sekä lepoajat ja lastin paino ovat tarkan sääntelyn kohteena. Näitä rikottaessa kuljetusalan harmaa talous vaarantaa rehellisen liiketoiminnan lisäksi myös tieliikenneturvallisuutta.

Case: Helsinki–Turku-moottoritie

Vuonna 2009 valmistuneen Helsinki–Turku-moottoritietyömaan rakentamiseen liittyi harmaata taloutta, muun muassa pimeitä palkkoja ja kuittikauppaa. Kolmen maanrakennusyrityksen toiminnassa maksettiin palkkoja pimeästi ja toimintaa peiteltiin yhteensä 1,5 miljoonan euron tekaistuilla kuiteilla. Näin syyllistyttiin muun muassa törkeisiin vero- ja kirjanpitorikoksiin.

Rakentamiseen liittyy myös konkursseja, joiden yhteydessä on syytteen mukaan syyllistytty kavalluksiin ja velallisen rikoksiin. Velkojien ulottumattomiin katosi esimerkiksi useita maanrakennuskoneita.

Jutussa langetettiin useita vankeustuomiota ja liiketoimintakieltoja. Verohallinto tuomittiin saamaan koko vahingon määrä, yhteensä yli 1,1 miljoonaa euroa korkoineen.

3. HARMAAN TALOUDEN TORJUNTA – YHTEISTYÖVIRANOMAISIA JA VIRANOMAISYHTEISTYÖTÄ

Harmaan talouden torjuntaan kuuluvat sekä ennaltaehkäisevät toimet, paljastamis- ja selvittämistoimet että harmaan talouden tekijälleen tuottaman taloudellisen hyödyn takaisinsaantia koskevat toimenpiteet. Tällaisia ovat esimerkiksi valvontaviranomaisten tarkastukset, kuten vero- tai tullitarkastukset, ulosoton erikoisperinnän toimenpiteet tai esitutkintaviranomaisten suorittamat toimenpiteet. Näistä toimenpiteistä saadaan tietoa muun muassa harmaaseen talouteen liittyvistä tekotavoista.

Harmaan talouden torjuntaan kuuluu myös yhteiskunnassa vallitseva rakenteellinen toimintaympäristö, joka sekä ennaltaehkäisee että mahdollistaa harmaan talouden toimintaa. Harmaan talouden toimintaan voidaan pyrkiä vaikuttamaan esimerkiksi yritysten toimintaa ohjaavilla suosituksilla ja säännöksillä sekä lainsäädäntöä kehittämällä. Myös seuraamusjärjestelmän toimivuus on olennainen osa harmaan talouden torjuntaa.

HARMAAN TALOUDEN TORJUNNAN POSITIIVISIA VAIKUTUKSIA

- Turvaa verojen ja muiden maksujen kertymistä, julkisten palveluiden säilymistä ja varmistaa julkisten palveluiden rahoituspohjaa.
- Kasvattaa verojen kertymää, heikentää kuittikaupan kannattavuutta ja pienentää verojen ja muiden maksujen tappioita. Myös ennakonpidätysten ja muiden lakisääteisten työnantajamaksujen maksutulot kasvavat.
- Vaikuttaa ennaltaehkäisevästi kirjanpitojen manipulointiin, rekisterimerkintärikoksiin ja verorikoksiin.
- Tehostaa viranomaistoimintaa ja yhteiskunnan voimavarojen käyttöä. Harmaan talouden toiminnan edellytykset vähenevät ja rehellisen yritystoiminnan toimintaedellytykset paranevat.
    - Viranomaistoiminnan tehostuminen mahdollistaa nopeamman puuttumisen havaittuihin laiminlyönteihin ja väärinkäytöksiin.
- Parantaa kilpailutilannetta ja kilpailuneutraliteettia. Yritystoiminnan läpinäkyvyys lisääntyy.
- Edistää ihmisten tasavertaista kohtelua.

VEROHALLINNON TARKASTUSTOIMINTA

Verohallinnon tehtävänä on muun muassa verovalvonta, verojen ja maksujen kanto, perintä sekä veronsaajien oikeudenvalvonta. Valtaosa harmaan talouden määritelmän mukaisista laiminlyönneistä koskee sekä lukumäärällisesti että rahamääräisesti Verohallinnon valvottavana olevia verovelvoitteita.

Verovalvonta tapahtuu joko verotuksen toimittamisen yhteydessä perusvalvontana tai verotuksesta erillisessä erityisvalvonnassa. Perusvalvonta kohdistuu kaikkiin verovelvollisiin. Erityisvalvontaan kuuluvat verotarkastukset ja muut valikoituihin asiakkaisiin kohdistuvat valvontatoimet.

Harmaa talous on yksi tärkeimmistä verotarkastuskohteista. Vuonna 2010 harmaan talouden kohteisiin käytettiin noin 30 prosenttia verotarkastusyksiköiden koko tarkastustyöajasta. Luku vastaa noin 150 henkilötyövuoden työpanosta.

Harmaata taloutta torjutaan valtakunnallisissa verovalvontahankkeissa sekä valitsemalla verotarkastuksen kohteiksi sellaisia yrityksiä, joiden epäillään harjoittavan harmaata taloutta. Valtakunnallisia valvontahankkeita kohdistetaan toimialoille, joilla harmaata taloutta tiedetään esiintyvän. Tällä hetkellä toteutettava rakennusalan verovalvontahanke torjuu harmaata taloutta sekä parantaa ulkomaisen työvoiman valvontaa ja reaaliaikaisia valvontamenetelmiä.

Harmaan talouden verotarkastuksiin liittyy olennaisena osana yhteistyö ulkomaisten ja kotimaisten viranomaisten kanssa. Viranomaisten kesken vaihdetaan tietoja. Tarkastuksia voidaan myös tehdä yhteistyössä niin, että samaa kohdetta tarkastavat Verohallinnon lisäksi esimerkiksi työsuojelu- tai alkoholivalvontaviranomaiset. Harmaan talouden verotarkastukset paljastavat myös merkittävässä määrin verorikoksia ja kirjanpitorikoksia, jotka Verohallinto ilmoittaa poliisin esitutkintaan.

Viime vuosina tarve kansainväliseen yhteistyöhön tietojenvaihdossa on lisääntynyt ulkomaisen yritystoiminnan ja ulkomaisen työvoiman lisääntymisen takia. Yhteistyötä eri maiden kanssa tehdään verosopimuksiin tai EU-normistoon perustuen. Verotarkastuksia suoritetaan myös ns. simultaaniverotarkastuksina eri maiden kanssa, jolloin kansainvälisesti toimiva yritys tarkastetaan samanaikaisesti useassa maassa.

Vaikka harmaa talous tulee pääasiallisesti esiin Verohallinnon tarkastustoiminnassa, on olemassa laaja joukko muitakin viranomaisia, jotka toimintansa kautta havaitsevat harmaata taloutta.

SOSIAALIVAKUUTTAMISEN VALVONTA

Sosiaalivakuuttamisen valvonta on tärkeä osa harmaan talouden torjuntaa. Suomessa sosiaalivakuuttamista valvovat muun muassa Eläketurvakeskus, Työttömyysvakuutusrahasto ja Tapaturmavakuutuslaitosten liitto.

Työeläkevakuuttaminen

Suomessa lakisääteisen työeläketurvan toimeenpanosta ja hoitamisesta vastaavat työeläkeyhtiöt, -säätiöt ja -kassat. *Eläketurvakeskus (ETK)* toimii yksityisten alojen työeläketurvan lakisääteisenä yhteistyöelimenä, asiantuntijana sekä yhteisten palveluiden tuottajana.

ETK:n yhtenä lakisääteisenä tehtävänä on valvoa, että työnantajat täyttävät lakiin perustuvan vakuuttamisvelvollisuutensa eli järjestävät työntekijöilleen työntekijän eläkelain (TyEL) mukaisen eläketurvan. Valvonnan tavoitteena on sekä turvata eläketurva että varmistaa työnantajille tasavertainen kilpailutilanne saattamalla työnantajat vakuuttamisvelvoitteen osalta yhdenvertaiseen asemaan. Vakuuttamisvelvollisuuden laaja toteutuminen vahvistaa osaltaan myös työeläkejärjestelmää ja sen rahoituspohjaa.

Jos työnantaja ei ole oma-aloitteisesti järjestänyt TyEL:n piiriin kuuluvien työntekijöidensä eläketurvaa työeläkeyhtiössä, ETK voi tarvittaessa antaa näille työnantajille ns. pakkovakuutuspäätöksen. Sen perusteella työnantajalle syntyy työeläkevakuutus työeläkeyhtiöön. Jos työnantajalla on jo työeläkevakuutus eläkeyhtiössä, valvovat työeläkeyhtiö ja ETK yhteistyössä, että työntekijöiden työsuhteet on asianmukaisesti vakuutettu.

Työttömyysvakuuttaminen

Vuonna 1999 toimintansa aloittanut *Työttömyysvakuutusrahasto (TVR)* on työmarkkinaosapuolten hallinnoima sekä sosiaali- ja terveysministeriön ja Finanssivalvonnan valvoma itsenäinen laitos. Sen päätehtävä on työttömyysetuuksien rahoittaminen.

Lisäksi rahasto ohjaa, kehittää ja valvoo työttömyysvakuutusmaksujen perintämenettelyn toimeenpanoa sekä perii työttömyysturvan työnantajan omavastuumaksun. Rahaston toiminta rahoitetaan työnantajilta ja palkansaajilta perittävillä työttömyysvakuutusmaksuilla ja sijoitustuotoilla. Työttömyysvakuutusmaksujen perintä on annettu tapaturmavakuutuslaitosten tehtäväksi.

Tapaturmavakuuttaminen

Lain mukaan *Tapaturmavakuutuslaitosten liitto* perii työttömyysvakuutusmaksuvelvollisuuden laiminlyöntitapaukset.

Harmaata taloutta ehkäistään neuvomalla yrityksiä toimimaan oikein.

Tapaturmavakuutuslaitosten liitto (TVL) toimii lakisääteistä tapaturmavakuutusta harjoittavien vakuutuslaitosten keskuselimenä. TVL:n jäseniä ovat kaikki Suomessa lakisääteistä tapaturmavakuuttamista harjoittavat vakuutusyhtiöt, Valtiokonttori ja Maatalousyrittäjien eläkelaitos.

Tapaturmavakuutuslain mukaan työnantaja on velvollinen ottamaan työntekijöilleen tapaturmavakuutuksen työtapaturmien ja ammattitautien korvaamista varten. Tapaturmavakuutuksen yhteydessä peritään myös työnantajan ja palkansaajan työttömyysvakuutusmaksut. Lakisääteisen tapaturmavakuutuksen myöntävät vahinkovakuutusyhtiöt.

Työnantajien vakuuttamisvelvollisuuden valvonta kuuluu tapaturmavakuutuslain perusteella työsuojeluviranomaisille. Työsuojeluviranomaisen on valvottava, että työnantajat täyttävät lain mukaisen vakuuttamisvelvollisuutensa. Työsuojeluviranomaisen on viipymättä ilmoitettava vakuuttamisvelvollisuuden laiminlyönnistä Tapaturmavakuutuslaitosten liitolle toimenpiteitä varten.

TYÖSUOJELU

Kussakin aluehallintovirastossa on työsuojelun vastuualue. Työsuojelun vastuualue valvoo lainsäädännön noudattamista työpaikoilla. Työsuojeluvalvonnan keskeisiä tavoitteita ovat työn ja työolojen aiheuttaman haitallisen kuormituksen ehkäisy, työtapaturmien ja kemikaaliriskien ehkäisy sekä työelämän yleisten pelisääntöjen valvonta.

Etelä-Suomen aluehallintoviraston tilaajavastuutiimin tehtävänä on valvoa lakia tilaajan selvitysvelvollisuudesta ja vastuusta ulkopuolista työvoimaa käytettäessä (1233/2006) koko Suomen alueella. Tilaajavastuuta koskevassa hallituksen esityksessä (HE 114/2006) lain keskeiseksi tavoitteeksi määriteltiin yritysten tasavertaisen kilpailutilanteen turvaaminen alihankintaa ja vuokratyövoiman käyttöä koskevissa tilanteissa. Tilaajavastuulain valvonnan tavoitteena on yrityksille harmaasta taloudesta ja epäterveestä kilpailusta aiheutuvien haittojen torjuminen. Tarkastajat selvittävät osana tilaajavastuulain valvontaa myös työeläkevakuuttamisvelvollisuuden täyttämistä.

Aluehallintoviraston ulkomaalaisten työntekijöiden työnteko-oikeuden ja työsuhteen ehtojen valvontaan ovat erikoistuneet ulkomaalaistarkastajat. Tarkastajat tekevät sekä vihjetietoon perustuvia että viranomaisaloitteisia tarkastuksia ministeriön määrittelemille painopistealoille. Viime aikoina painopistealoina ovat olleet rakennus-, ravintola -, siivous-, kuljetus- ja metalliala. Lisäksi viranomaisaloitteisia tarkastuksia on tehty sellaisiin ulkomaisiin yrityksiin, jotka lähettävät Suomeen työvoimaa. Ulkomaalaistarkastajilla on myös velvollisuus ilmoittaa poliisille havaitsemistaan syrjintään tai kiskonnantapaiseen työsyrjintään viittaavista epäilyistä.

Eta-alueen ulkopuolisten maiden kansalaisten työntekoon sovelletaan omia sääntöjä. Työnantajan, joka ottaa palvelukseensa muun kuin Euroopan unionin kansalaisen, tulee toimittaa työ- ja elinkeinotoimistolle selvitys työsuhteen ehdoista. Samalla työnantajan tulee ilmoittaa työpaikan luottamusmiehelle, luottamus- ja työsuojeluvaltuutetulle ulkomaalaisen nimi ja sovellettava työehtosopimus. Työnantajan tulee säilyttää tiedot palveluksessaan olevista siten, että ne ovat tarvittaessa vaivattomasti työsuojeluviranomaisen tarkastettavissa.

ANNISKELUELINKEINON VALVONTA

Anniskelu- ja vähittäismyyntiluvan lupaharkinta ja taloudellisten sekä luotettavuusedellytysten valvonta kuuluvat aluehallintovirastolle alkoholilain 42 §:n tarkoittamassa laajuudessa.

Aluehallintovirastot suorittavat anniskeluelinkeinon kenttävalvontaa, jota Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto (Valvira) keskusvirastona tukee. Yhteistyössä aluehallintovirastojen kanssa Valvira pyrkii

ehkäisemään harmaan talouden ja talousrikollisuuden esiintymistä alkoholielinkeinossa. Tavoitteena ovat toimivat markkinat ja elinkeinonharjoittajien sitoutuminen toimintaa ohjaavien ja yhteiskunnallisen vastuun edellyttämien säännösten noudattamiseen.

KONKURSSIEN VALVONTA

Sosiaalivakuuttamisen valvonta on tärkeä osa harmaan talouden torjuntaa.

Oikeusministeriön yhteydessä toimii konkurssipesien hallinnon valvontaa varten konkurssiasiamies. Konkurssiasiamiehen pääasiallinen tehtävä on hyvän konkurssipesänhoitotavan kehittäminen ja konkurssi- ja saneerausmenettelyjen valvonta. Harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunta muodostaa edellisten lisäksi merkittävän osan konkurssiasiamiehen toiminnasta. Konkurssiasiamiehen välineitä tässä toiminnassa ovat velallisen tilien ja toiminnan tarkastaminen, julkisselvitys ja konkurssipesänhoitajien ohjaus. Konkurssiasiamies voi erityisestä syystä päättää, että valtio ottaa vastatakseen selvitysmenettelyn kustannuksista ja määrätä pesän konkurssilain (120/2004) mukaiseen julkisselvitykseen. Tällaisia erityisiä syitä ovat esimerkiksi tarpeet konkurssiketjujen katkaisemiseen, saattohoitoilmiöön puuttumiseen ja liiketoimintakieltojen hakemiseen. Konkurssiasiamies tekee aktiivista yhteistyötä muiden talousrikostorjuntaan ja harmaan talouden torjuntaan osallistuvien viranomaisten kanssa.

JULKISTEN TUKIEN VALVONTA

Valtionavustuslaki (688/2001) käsittelee organisaation toimintaa varten annettavan rahoituksen myöntämistä ja valvontaa. Julkisista varoista yritysten toimintaa varten annettavaa rahoitusta myöntävät ja valvovat monenlaiset valtionapuviranomaiset. Näistä ovat esimerkkeinä teknologian ja innovaatioiden kehittämiskeskus Tekes ja ulkoasiainministeriön kehityspoliittinen osasto. Harmaan talouden torjunta liittyy sen selvittämiseen, onko avustusta hakevan toiminta järjestetty voimassa olevien säädösten ja määräysten mukaisesti.

Myös rakennerahastolaissa (1401/2006) tarkoitetun hallintoviranomaisen tulee varmistua siitä, että tuen hakijan toiminta on järjestetty moitteettoman varainhoidon periaatteiden mukaisesti. Tämä tarkoittaa muun muassa sitä, että tuen hakijan julkisoikeudelliset velvoitteet on hoidettu.

KULUTTAJA-ASIAMIES

Kuluttaja-asiamies saa vuosittain noin 8 000 yritysten toimintatapoja (markkinointia, sopimusehtoja, laskutusta, perintää, asiakaspalvelua) koskevaa toimeksiantoa. Mukana on myös toimintatapoja, jotka kuuluvat harmaaseen talouteen. Yritykset, jotka jättävät hoitamatta veroja ja maksuja, laiminlyövät helposti myös kuluttajansuojaan liittyvät velvoitteensa.

Kuluttajamarkkinoilla liikkuu yhä enemmän niin sanottuja huijausyrityksiä, joiden tarkoituksenakaan ei ole toimittaa tuotteita tai palveluja, joita ne ovat myyvinään. Näitä ovat esimerkiksi tekaistut verkkokaupat, valelaskut, pyramidimarkkinointi, sijoitushuijaukset ja lääkeväärennökset. Yksittäisillä viranomaisilla on rajalliset mahdollisuudet pysyä erilaisten huijausmenetelmien perässä ja tiedottaa niistä kuluttajille. Tilanteen korjaamiseksi Kuluttajavirasto käynnisti vuonna 2007 huijausten vastaisen yhteistyöverkoston toiminnan. Verkoston tarkoituksena on tehostaa huijausten kanssa työskentelevien tahojen keskinäistä tiedonvaihtoa ja yhteistyötä. Verkoston avulla toimijat saavat kokonaiskuvan ongelmien laajuudesta ja pystyvät varoittamaan kuluttajia ajoissa uusista ilmiöistä.

RIKOSPROSESSI

Harmaaseen talouteen liittyvät rikokset käsitellään normaalissa rikosprosessissa. Rikosprosessi voidaan jakaa neljään päävaiheeseen: esitutkinta, syyteharkinta, oikeudenkäynti tuomioistuimessa ja rangaistuksen täytäntöönpano. Rikosprosessi määritellään oikeudellisesti säännellyksi menettelyksi, jossa tutkitaan ja ratkaistaan kysymys rikosoikeudellisesta vastuusta epäillyn rikoksen johdosta.

Rikosprosessin alussa pyritään esitutkinnassa selvittämään rikos, sen teko-olosuhteet, asianosaiset ja muut syytteestä päättämistä varten tarvittavat seikat (esitutkintalaki 5 §). Esitutkintaviranomaisten tehtäviä ovat konkreettisen rikoksen ennalta estäminen, jo tekeillä olevan rikoksen keskeyttäminen, epäillyn rikoksen esitutkintaedellytysten selvittäminen sekä varsinaisen esitutkinta. Harmaaseen talouteen liittyvässä tutkinnassa pyritään rikollisen toiminnan kokonaisuuden, toiminnan tahallisuuden ja suunnitelmallisuuden selvittämiseen.

Poliisi on yleinen esitutkintaviranomainen ja suorittaa esitutkinnan, jollei erikseen ole toisin säädetty. Erityisiä esitutkintaviranomaisia ovat rajavartioviranomaiset, sotilasviranomaiset ja tulliviranomaiset. Niillä on lakisääteinen toimivalta tutkia tietynlaisia lain mukaisiin tehtäviinsä liittyviä rikoksia.

Esitutkinnan jälkeen syyteharkinnassa verrataan epäillyn tekoa rikoslain teonkuvaukseen sen selvittämiseksi, täyttyykö tunnusmerkistö eli onko kyseessä rikos. Lisäksi selvitetään tekijän syyllisyys eli onko juuri epäilty rikoksen tekijä. Jos epäilyn tueksi voidaan esittää todennäköiset syyt, on nostettava syyte. Tuomioistuimissa käsitellyistä rikossyytteistä osa hylätään näyttämättöminä ja osa katsotaan näytetyiksi. Rangaistuksen perusvaihtoehdot ovat sakko, yhdyskuntapalvelu sekä ehdollinen ja ehdoton vankeus.

Rikoksen julkisoikeudellisiin seuraamuksiin kuuluvat turvaamistoimenpiteen luonteiset menettämisseuraamukset, joista talousrikoksissa keskeisintä on rikoksella saavutetun taloudellisen hyödyn menettäminen valtiolle. Lisäksi yhteisö, säätiö tai muu oikeushenkilö on mahdollista tuomita yhteisösakkoon esimerkiksi työrikoksesta tai ympäristörikoksesta. Talousrikosten ja harmaan talouden harjoittamisen seurauksena voidaan määrätä myös liiketoimintakielto.

Täytäntöönpano on usein tehokkain tapa lopettaa haitallinen tai rikollinen toiminta. Koko maan kattavan *ulosoton erikoisperinnän* yksi keskeisimpiä tavoitteita on harmaan talouden torjunta ja rikoksella saadun hyödyn palauttaminen.

LIIKETOIMINTAKIELTO

Liiketoimintakielto on elinkeino-oikeudellinen turvaamistoimenpide, jolla pyritään estämään sopimattoman ja vahingollisen liiketoiminnan jatkaminen sekä ylläpitämään liiketoimintaan kohdistuvaa yleistä luottamusta. Lailla halutaan suojata erityisesti velkojia, sopimuskumppaneita, julkista taloutta sekä terveettä ja toimivaa taloudellista kilpailua. Liiketoimintakiellon määräämisen edellytyksenä on liiketoimintaan liittyvien lakisääteisten velvollisuuksien olennainen laiminlyönti tai sellainen rikollinen menettely, jota ei voida pitää vähäisenä. Liiketoimintakiellon tarkoituksena on estää kieltoon määrättyä toimimasta elinkeinotoiminnassa tietyissä vastuullisissa tehtävissä tai asemissa ja jatkamasta näin vahingon aiheuttamista muille elinkeinoelämän toimijoille.

Liiketoimintakiellon edellytysten tutkinnan suorittaa poliisi ja kiellon määrää syyttäjän vaatimuksesta yleinen tuomioistuin. Kiellon kesto on vähintään kolme ja enintään seitsemän vuotta. Liiketoimintakiellon rikkomisesta voi seurata rangaistuksena sakkoa tai vankeutta enintään kaksi vuotta.

Liiketoimintakieltorekisteri on yleiseen käyttöön tarkoitettu rekisteri. Kaikilla on mahdollisuus rekisterin avulla varmistua siitä, etteivät he asioi kieltoon määrättyjen kanssa tai sellaisten yritysten kanssa, joiden johtotehtävissä toimii kieltoon määrätty henkilö. Syksyllä 2011 runsaalla tuhannella henkilöllä oli voimassa oleva liiketoimintakielto.

VIRANOMAISTEN VÄLINEN YHTEISTYÖ HARMAAN TALOUDEN TORJUNNASSA

Harmaan talouden torjunnassa viranomaisten yhteistyön tarve kohdistuu perinteisten esitutkinta- ja syyttäjäviranomaisten piiriä merkittävästi laajempaan viranomaisjoukkoon. Harmaata taloutta esiintyy monenlaisen yritystoiminnan yhteydessä, joten sen paljastaminen ja siihen puuttuminen vaatii useiden eri viranomaisten hallussa olevien tietojen ja asiantuntemuksen hyödyntämistä. Torjunnan vaikuttavuutta ja erityisesti rikoshyödyn takaisinsaantia voidaan usein tehostaa hallinnollisia ja rikosoikeudellisia keinoja yhdistämällä.

Case: Viranomaisyhteistyötä

Aluehallintovirastot tekevät anniskeluelinkeinon kenttävalvontaa, jota Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto (Valvira) keskusvirastona tukee.

Valvira seuraa yhteistyössä Verohallinnon kanssa alkoholielinkeinon luvanhaltijoiden veroja ja julkisoikeudellisten maksuja. Jos luvanhaltijoiden toiminnassa esiintyy häiriöitä, aluehallintovirasto tekee tarkastuksen ja kuulemisen laiminlyönneistä. Jos luvanhaltijan toiminnassa on epäiltävissä tulonsalauksia, esimerkiksi ohi-

myyntiä tai kirjanpidon ulkopuolelle jätettyjä kirjauksia, käsitellään asiakkaan toimintaa Verohallinnon ja poliisin kanssa yhteistyössä.

Epäillyissä harmaan talouden tapauksissa Valvira toimittaa mahdollisista häiriöistä raportin aluehallintovirastolle, joka tekee valikoituneisiin toimipaikkoihin tarkastuksen. Saatuja tietoja verrataan toimijan Verohallinnolle ja alkoholihallinnolle itse antamiin tietoihin. Jos näissä tapauksissa havaitaan suuria puutteita, valmistelee aluehallintovirasto tietopaketin Verohallinnon verotarkastusyksikölle verotarkastusta varten. Törkeissä tapauksissa alkoholiviranomaiset ovat yhteydessä suoraan poliisiin, jolloin poliisin esitutkintaa tukevat Verohallinnon verotarkastajat ja alkoholihallinnon alkoholitarkastajat.

Lokakuussa 2010 Itä-Uudenmaan poliisin talousrikosyksikkö aloitti esitutkinnan ravintolasta alueellaan alkoholitarkastajien keräämien vertailutietojen perusteella. Aloitettua esitutkintaa tuki Uudenmaan veroviraston tarkastusyksikkö, Etelä-Suomen aluehallintoviraston alkoholitarkastajat ja Valvira. Tarkastuskohteeseen tehtiin poliisin valtuuksin kotietsintä, rikoksesta epäillyt kuulusteltiin ja kirjanpito takavarikoitiin. Toimijoiden varallisuuteen haettiin takavarikko, joka kattoi veromuistiossa arvioidun Verohallinnolle aiheutetun vahingon määrän. Toimenpiteiden euromääräinen vaikutus oli tässä tapauksessa noin 160 000 euroa.

Case: Olkiluoto

Verohallinto seuraa aktiivisesti yrityksiä ja työntekijöitä Satakunnassa sijaitsevan Olkiluodon ydinvoimalatyömaalla. Työmaalle pääsy edellyttää sähköistä kulkukorttia. Kulkulupia hallinnoi rakennuttaja TVO. Verohallinto saa verovalvontaa varten työmaan kulkulupatiedot neljännesvuosittain. Työmaalla on työskennellyt yli 6 300 henkilöä, jotka ovat edustaneet 50 eri kansallisuutta (maaliskuu 2011). Suomalaisia työntekijöitä on ollut 1 500 ja saksalaisia ja puolalaisia kumpiakin yli 1 200 henkilöä. EU-alueen ulkopuolelta tulevia työntekijöitä on noin 300.

Länsi-Suomen verovirastossa on vuodesta 2006 alkaen toiminut OL3-neuvonta ja -ohjaus -projekti, jonka tarkoituksena on antaa tietoa Suomen verotuksesta Olkiluodossa työskenteleville ulkomaisille henkilöille ja yrityksille. Projektin tavoitteena on ehkäistä ongelmia ja auttaa asiakasta toimimaan oikein, rekisteröitymään ja maksamaan oikeat verot oikeaan aikaan. Neuvontaprojektissa on pyritty huomioimaan ulkomaalaisten erityistarpeet Suomen verotuksen ja siihen liittyvien velvoitteiden suhteen. Neuvontahanke on järjestänyt veroinfoja sekä työmaalla että sen ulkopuolella.

Ydinvoimalatyömaalla toimiviin ulkomaalaisiin yrityksiin on tehty myös verotarkastuksia. Olkiluodon OL3-valvontahanke liittyy rakennusalaan kohdistuvaan Raksa-hankkeeseen, jonka yhtenä painopistealueena on ulkomaisen työvoiman valvonta. OL3-valvontahanke on myös osa Suomen kansainvälistä yhteistyötä, jolla pyritään varmentamaan verojen kertyminen oikeaan maahan verosopimusten mukaisesti. Verotarkastuksissa onkin havaittu tapauksia, joissa työntekijöiden tuloverot on Suomen sijaan tilitetty joko työntekijän asuinvaltioon tai yrityksen kotivaltioon. Myös sosiaaliturvamaksuja on maksuunpantu ulkomaisille yrityksille työntekijöiden puuttuvien sosiaalivakuutusten takia.

Tehostettu neuvonta ja valvonta on kerryttänyt veroja Satakunnassa. Ulkomaalaisten työntekijöiden maksamien kunnallisverojen määrä oli vuonna 2010 Eurajoella 6,8 miljoonaa euroa. Eurajoella verovuoden 2010 kunnallisveroista noin 32 % kertyi ulkomaalaisilta. Ulkomaalaisten työntekijöiden maksamien kunnallisverojen määrä oli vuonna 2010 Raumalla lähes 8,7 miljoonaa euroa ja Porissa noin 3,2 miljoonaa euroa.

4. HARMAAN TALOUDEN VAHINGOT JA UHRIT

HARMAAN TALOUDEN VAHINGOLLISUUS

Eduskunnan tarkastusvaliokunnan mukaan harmaa talous on Suomessa suuruusluokaltaan niin mittava ongelma, että sen torjunta on nostettava yhteiskunnallisessa päätöksenteossa keskeiseen asemaan. Kysymys ei ole pelkästään saamatta jääneistä verotuloista, vaan esimerkiksi myös epätasapuolisista kilpailuolosuhteista, työntekijöiden lainvastaisesta kohtelusta sekä veromoraalin ja oikeusjärjestelmän yleisestä heikkenemisestä.

Harmaan talouden keskeisille torjuntaviranomaisille alkuvuonna 2009 tehdyn kyselytutkimuksen perusteella voidaan arvioida talouden laskusuhdanteen lisäävän harmaan talouden suhteellista osuutta edelleen. Taloudellisen taantuman aikana myös talousrikollisuuden ja harmaan talouden aiheuttamat vahingot korostuvat. Kilpailun vääristyminen ja markkinoiden epävakauden aiheuttama taloudellinen turvattomuus heikentävät luottamusta markkinoihin. Jos harmaan talouden osuus kasvaa merkittävästi, voi seurauksen olla lisääntyviä sosiaalisia vahinkoja. Tällöin luottamus viranomaisten toimintaan, oikeuslaitokseen ja koko yhteiskuntajärjestelmään heikkenee.

HARMAAN TALOUDEN UHRIT

Valtio

Harmaan talouden ja talousrikollisuuden selkein, ja usein ainoaksi koettu, uhri on valtio. Valtio menettää mittavat verotulot vuosittain harmaan talouden seurauksena. Verotulojen menetykset sekä sosiaaliturvamaksujen väheneminen aiheuttavat sekä suoria että välillisiä vaikutuksia. Ne vaikuttavat hyvinvointivaltion ja sen tarjoamien palvelujen toimivuuteen. Lakisääteisten maksujen ja vahingonkorvausten perinnän epäonnistuminen jättää kustannukset yhteiskunnan maksettaviksi.

Rahassa mitattavien vahinkojen lisäksi on arvioitu, että harmaan talouden ja talousrikollisuuden hiljainen hyväksyminen murentaa taloudellisen toiminnan pelisääntöjä ja yhteiskunnan kykyä ylläpitää niitä sekä yhteiskuntamoraalia. Näiden vaikutusten on katsottu olevan haitallisempia kuin suorat taloudelliset vaikutukset. Harmaan talouden seurauksena ihmiset tulevat kohdelluiksi eriarvoisesti palkan, työturvallisuuden, eläke- ja sosiaaliturvan suhteen ja myös sen suhteen, miten heitä kohdellaan kuluttajina ja työntekijöinä.

Harmaan talouden ja siihen liittyvän talousrikollisuuden vaikutuksia voidaan katsoa valtion lisäksi myös muiden uhrien näkökulmasta. Vaikutukset kohdistuvat valtion lisäksi ympäristöön, työntekijöihin, kuluttajiin sekä yritystoimintaan ja markkinoihin.

Kuvio: Harmaan talouden vaikutuspiiri

Voit tietämättäsi joutua harmaan talouden uhriksi jos työnantajasi ei maksa veroja ja eläkemaksuja.

Työntekijät

Jos työnantajan vastuulla olevat tapaturma- ja eläkevakuutukset jätetään maksamatta, ja työturvallisuutta koskevia sääntöjä ei noudateta, saattavat työssä vammautumisen tai kuoleman seuraukset yksittäiselle työntekijälle ja heidän omaisilleen muodostua odotettua raskaammiksi. Isossa-Britanniassa on todettu, että noin 70 prosenttia kuolemaan johtaneista työtapaturmista johtuu turvallisuutta koskevien lakien ja sääntöjen rikkomisista. Ulkopuolisella eli alihankkijan tai vuokratyöfirman palveluksessa olevalla työvoimalla on todettu olevan muuta työvoimaa korkeampi työtapaturmariski. Tapaturmien syynä on usein työntekijöiden puutteellinen perehdytys.

Työvoimaan liittyvät kysymykset voidaan jaotella seuraavasti:

- poiketaan hyväksytyistä työsuhteen ehdoista (mm. palkka, työaika)
- ei noudateta muita työsuhdetta koskevia velvoitteita (työolosuhteet, työturvallisuus)
- palkasta ei makseta veroja eikä työnantajamaksuja
- ulkomaalainen työntekijä oleskelee tai työskentelee Suomessa laittomasti tai ilman työlupaa.

Tilaajavastuulaki säädettiin torjumaan harmaata taloutta. Lain mukaan työn tilaajan, esimerkiksi rakennuttajan, on selvitettävä, että sen sopimuskumppanit (mm. urakoitsijat) hoitavat työnantajavelvoitteensa. Velvoitteilla tarkoitetaan esimerkiksi palkanmaksua ja työehtosopimuksien noudattamista.

Etelä-Suomen aluehallintoviraston tekemistä tilaajavastuulain noudattamista valvovista tarkastuksista noin 60 prosentissa havaitaan puutteita, jotka johtavat jonkinlaisiin toimenpiteisiin. Näistä tapauksista noin 10 prosentille määrätään laiminlyöntimaksu.

Kun on kyse ulkomaisista työntekijöistä, ongelmat usein kärjistyvät entisestään. Valtaosa työntekijöistä tulee Suomeen palvelujen vapaan tarjonnan puitteissa liikkuvana työvoimana. Työnantajia ovat ulkomailla toimivat alihankinta- ja työvoiman vuokrausyritykset. Vuokrahenkilöstön käyttö on lisääntynyt huomattavasti

viime vuosina. Vuokratyöhön liittyy erityispiirteitä, jotka voivat vaikuttaa olennaisesti työn turvallisuuteen. Nopeasti vaihtuvat tehtävät ja työpaikat voivat johtaa siihen, että työntekijöillä ei ole riittävästi tietoa työn turvalliseen tekemiseen. Myös vastuut voivat olla epäselvät vuokratyön eri osapuolien välillä.

Oletettavasti ulkomaiset työntekijät ovat erityisen alttiita joutumaan huonoihin ja alipalkattuihin työoloihin. Ulkomaisen työvoiman valvontaan erikoistuneet työsuojelutarkastajat ovat havainneet, että työsuhteen vähimmäisehtojen toteutumisessa on puutteita noin joka toisella työpaikalla. Eniten ongelmia on ilmennyt palkkauksessa, työajoissa ja korvausten maksamisessa. Ulkomaalaisille työntekijöille on maksettu usein pienempää palkkaa kuin suomalaisille.

Kuluttajat

Harmaan talouden vaikutukset kuluttajaan tulevat esille jokapäiväisessä elämässä asuin- ja toimintaympäristöön kohdistuvien vaikutusten kautta, sekä lopullisten tuotteiden tai palvelujen kautta. Mahdollisten harhaanjohtavien tietojen ja markkinoinnin johdosta kuluttaja saattaa olettaa tuotteen olevan laadukkaampi kuin mitä se todellisuudessa on.

Kuluttajaviraston mukaan harmaan talouden vaikutukset ulottuvat kuluttajiin huonon laadun lisäksi taloudellisina menetyksinä, joita koituu vastuuttomasta yritystoiminnasta. Kuluttajat eivät välttämättä tunne riskejä, joita he esimerkiksi pimeää työvoimaa käyttäessään tulevat ottaneeksi. Jos jokin tehdyssä kaupassa menee pieleen – toimitus viivästyy, työn jälki ei olekaan hyvää tai yritykseen ei saa enää myöhemmin yhteyttä, ei kuluttajalla ole oikeussuojaa. Näissä tilanteissa hyvityksen saaminen voi olla hyvin vaikeaa, kun dokumentit työn sisällöstä, aikataulusta ja hinnasta puuttuvat. Kuluttajaviranomaisten on vaikea auttaa, sillä käsittely kuluttajariitalautakunnassa perustuu kirjalliseen todistusaineistoon, kuten kuitteihin.

Harmaan talouden palvelujen kuluttajilta puuttuu oikeussuoja.

Rakennusalalla harmaa talous saattaa aiheuttaa kiinteistön osakkeenomistajille lisäkuluja. Urakat eivät pysy aikataulussaan, ja aliurakoitsijat saattavat kuluja minimoidessaan palkata epäpätevää henkilökuntaa, jolloin työn laatu on odotettua heikompaa. Rakennustyömailla on paitsi täysin toiselle alalle koulutuksen saaneita työntekijöitä, myös kokonaan koulutusta vailla olevia ihmisiä. Työ ja materiaalit eivät välttämättä täytä kaikkia turvallisuusmääräyksiä.

Jos kuluttaja haluaa reklamoida työn tai materiaalien laadusta, ei työstä vastannutta, kertakäyttöperiaatteella toimivaa yritystä monesti enää ole olemassa. Usein yrityksen häivyttyä urakkamarkkinoilta sen keskeiset henkilöt tulevat työmaalle uuden, "puhtaan" yrityksen nimissä. Kiinteistön ja pahimmissa tapauksissa koko asuinalueen arvo voi laskea nopeasti laatuongelmien tultua esiin. Omistajalla ei ehkä ole varaa myydä asuntoaan tappiolla, jolloin hän saattaa tuntea jääneensä loukkoon. Tämänlaatuinen tilanne koetaan usein taloudellisten vaikutusten lisäksi elämänlaadun ja yhteiskuntaan kohdistuvan luottamuksen heikentymisenä.

Yhteiskunnan palvelujen kuluttajina kansalaisten sosiaaliturvan taso heikkenee harmaan talouden seurauksena. Sen lisäksi, että työnantaja säästää pimeän työntekijän sosiaalikuluissa, voi työntekijä olla samanaikaisesti työttömyyspalvelujen kuluttaja. Kansaneläkelaitoksessa tukien väärinkäyttötapauksia tulee ilmi vuosittain noin 1 500 kappaletta. Eniten väärinkäytetty etuus on juuri työttömyysturva.

Yritystoiminta ja markkinat

Monenlainen harmaa talous vaikuttaa yritysten toimintaan kilpailun vääristymisen kautta. Yritystoimintaan vaikuttavat haitallisesti muun muassa julkisen rahoituksen käyttöön liittyvät väärinkäytökset, kuten vero-, kirjanpito- ja rekisterimerkintärikokset sekä avustusrikokset. Samoin kilpailua vääristää yhteiskunnallisen kontrollijärjestelmän ja rakenteiden puutteiden hyväksikäyttäminen, esimerkiksi lyhyen elinkaaren yritysten, veroparatiisien ja yritysryppäiden käyttö harmaan talouden tekovälineinä.

Harmaalla taloudella on myös merkittäviä haittavaikutuksia muihin yrityksiin ja markkinoiden toimintaan. Velvoitteiden laiminlyönnit sekä normien noudattamatta jättämäinen vaikeuttaa muiden alalla toimivien yritysten mahdollisuuksia toimia rehellisesti. Haittavaikutukset kohdistuvat siten välillisesti normeja noudattaviin yrityksiin, joiden kilpailuasemaa heikkenee laittoman toiminnan seurauksena. Ääritapauksissa rehellisten toimijoiden on joko lähdettävä alalta tai he kokevat olevansa pakotettuja laistamaan säännöistä.

Harmaan talouden yritysten yhteistyökumppaneihin kohdistuu monenlaisia riskejä. Keskuskauppakamarin

ja Helsingin seudun kauppakamarin yhdessä tekemiin yritysten rikosturvallisuusselvityksiin vastanneista yrityksistä miltei puolet ei ollut tarkastanut alihankkijoiden referenssejä. Selvitysten mukaan rakennusalalla toimivista noin puolella on ollut epäluotettava yhteistyökumppani.

Epäluotettavan yhteistyökumppanin kanssa toimiva yritys voi joutua erilaisten luotto-, tilaus- ja osamaksupetosten uhriksi tai erilaisten velallisen rikosten uhriksi. Poliisiammattikorkeakoulun tekemässä tutkimuksessa runsaat kolmasosa vastanneista yrityksistä oli joutunut sekä petosten että velallisen rikosten uhriksi.

Ympäristö

Ympäristö on uhrina esimerkiksi silloin, kun jätteitä jätetään luontoon, jotta vältyttäisiin jätehuoltoon liittyviltä kustannuksilta. Suomen ympäristörikosten joukossa on havaittu lisääntyvää laitonta rakennusjätteiden ja muiden jätteiden jättämistä ympäristöön sekä laittomia kaatopaikkoja. Luonnon- ja ympäristönsuojeluun liittyvien kysymysten lisäksi laittomat jätteiden kaatopaikat lisäävät menoja, jotka muodostuvat alueiden puhdistamisesta ja jätteiden toimittamisesta kunnan jätehuollon piiriin. Kasvaneiden kustannusten lisäksi alueen asukkaat kärsivät luonnon pilaantumisen johdosta elämänlaatuun ja jopa terveyteen kohdistuvia riskejä. Tämä saattaa puolestaan vähentää alueen virkistyskäyttöä ja sitä kautta edelleen vähentää alueen tuloja.

Kuntien sisällä harmaan talouden torjunta vaikuttaa asukkaiden asumisviihtyvyyteen ja palveluihin. Jos esimerkiksi urakkatarjouksen voittaa yritys, jonka toiminnassa käytetään hyväksi talousrikoksia ja harmaata taloutta, voi tästä olla moninaisia seurauksia. Terve kilpailu alueella vääristyy ja tuotteiden laatu ja turvallisuus saattavat kärsiä. Turvallisuutta koskevien säännösten rikkomisista seuranneiden onnettomuuksien voidaan olettaa lisäävän terveydenhoitomaksuja ja kunnallisveroja. Yritysten maksamatta jääneet verovelat ovat entisestäänkin omiaan korottamaan kunnan tarjoamien palvelujen hintoja.

NÄKYMÄTÖN HARMAA TALOUS – NÄKYMÄTTÖMÄT UHRIT

Harmaan talouden ja siihen liittyvän talousrikollisuuden näkymättömyys yhteiskunnassa johtuu monista seikoista. Yksi näistä seikoista on se, että uhrit eivät välttämättä ole tietoisia heihin kohdistuneesta rikoksesta eivätkä saata sitä poliisin tai muiden viranomaisten tietoon. Tavallisiin kansalaisiin eli kuluttajiin ja työntekijöihin kohdistuvat haittavaikutukset jäävät näin helposti muita vähemmälle huomiolle.

Kuluttajaviraston mukaan huijausten uhreiksi joutuneet kuluttajat jättävät usein ilmoittamatta tapauksista viranomaisille. Osasyy voi olla se, että kuluttajaa nolottaa oma hyväuskoisuutensa tai yksittäinen menetetty summa ei ole kovin suuri. Huijausten vastainen yhteistyöverkosto haluaa rohkaista kuluttajia kertomaan epäilyttävistä tapauksista mahdollisimman nopeasti eteenpäin.

Harmaan talouden toimijat etsivät toimintansa todellisen luonteen peittämiseksi bulvaaneja eli välikäsiä. Bulvaanit ovat henkilöitä, jotka ovat valmiita korvausta vastaan antamaan nuhteettoman nimensä käytettäväksi harmaan liiketoiminnan operaatioissa. Tyypillisimmin bulvaaneja tarvitaan yritysten perustamiseen, niiden toimielinten vaihtamiseen ja rahaliikennejärjestelyihin. Harmaan talouden järjestelyjen seurauksena bulvaanit ja pimeät työntekijät saattavat olla ainoita, jotka saadaan rikosoikeudelliseen vastuuseen harmaan talouden toiminnasta. Harmaaseen talouteen palkattu bulvaani tai työntekijä ei välttämättä tiedä kuuluvansa rikolliseen verkostoon.

Case: Työeläkevakuutusmaksupetos

Työntekijän eläkelailla turvataan eläke vanhuuden, työkyvyttömyyden ja perheenhuoltajan kuoleman varalta. Työeläkevakuuttamisvelvollisuus on säädetty työnantajan velvollisuudeksi. Työeläkevakuutusmaksua maksavat sekä työnantajat että työntekijät: työnantaja perii maksun työntekijältään palkanmaksun yhteydessä ja tilittää sen sitten yhdessä työnantajan maksuosuuden kanssa työeläkelaitokseen.

Jos työnantaja laiminlyö työeläkevakuuttamisvelvollisuutensa tai työeläkevakuutusmaksunsa, hän voi syyllistyä työeläkevakuutusmaksupetokseen. Työeläkevakuutusmaksupetos lisättiin rikoslakiin vuoden 2007 alussa.

Rikostutkintaan johtavat työeläkevakuutusmaksujen laiminlyönnit tulevat esille usein osana laajempaa talousrikostutkintaa, jossa muita tutkittavia rikosnimikkeitä ovat esimerkiksi veropetos ja kirjanpitorikos. Vuoden 2007 alun jälkeen poliisin tutkittavana on ollut noin 100 työeläkevakuutusmaksupetosta ja tuomio on ehditty antaa noin 20 tapauksesta. Valtaosa törkeistä työeläkevakuutusmaksupetoksista on liittynyt ns. pimeän työvoiman käyttöön.

Vaikka työnantaja olisi laiminlyönyt työeläkkeeseen liittyvät velvollisuutensa, työntekijä saa silti lainmukaisen eläkkeen, koska työeläkejärjestelmän rahoituksesta vastaavat lain mukaan kaikki työnantajat yhdessä.

Joskus puuttuvia työnantajatietoja aletaan kaivata vasta eläkehakemusta tehtäessä. Tässä esimerkki eräästä sellaisesta tapauksesta:

Työtapaturmassa vammautunut työntekijä teki työkyvyttömyyseläkehakemuksen ja tässä yhteydessä selvisi, että työsuhde oli ollut vakuuttamatta jo pitkään. Eläketurvakeskus selvitti asiaa ja kävi ilmi, että usealta yrityksen työntekijältä puuttui työsuhdetiedot työeläkejärjestelmän rekisteristä. Joinain vuosina yritys oli ilmoittanut työntekijämääräkseen alle todellisen ja joinain vuosina ilmoittanut, ettei ole maksanut palkkoja lainkaan. Selvitysten perusteella Eläketurvakeskus järjesti työntekijöiden työeläkeasiat kuntoon yhdessä yrityksen työeläkeyhtiön kanssa. Laiminlyödyt maksut maksuunpantiin työnantajalle ja tapauksen vakavuuden takia asiasta tehtiin myös tutkintapyyntö poliisille.

Case: kiskonnantapainen työsyrjintä

Kiskonnantapainen työsyrjintä, rikoslaki 47:3 a § (30.4.2004/302)

Työsyrjinnän tunnusmerkistönä on, että työnantaja tai tämän edustaja, joka työpaikasta ilmoittaessaan, työntekijää valitessaan tai palvelussuhteen aikana ilman painavaa, hyväksyttävää syytä asettaa työnhakijan tai työntekijän epäedulliseen asemaan rodun, kansallisen tai etnisen alkuperän, kansalaisuuden, ihonvärin, kielen, sukupuolen, iän, perhesuhteiden, sukupuolisen suuntautumisen, perimän, vammaisuuden tai terveydentilan taikka uskonnon, yhteiskunnallisen mielipiteen, poliittisen tai ammatillisen toiminnan tai muun näihin rinnastettavan seikan perusteella (rikoslaki 47:3 §)

Kiskonnantapainen työsyrjintä on syrjintään liittyvä erityistapaus ja säädetty nimenomaisesti heikomman osapuolen suojaksi. Säännös liittyy lisääntyneen ulkomaisen työvoiman käyttöön ja työnantajien pyrkimyksiin saada taloudellista hyötyä käyttämällä hyväksi ulkomaalaisten työntekijöiden tietämättömyyttä työsuhteeseen liittyvistä oikeuksistaan tai muutoin heikompaa asemaa.

Työnhakija ja työntekijä voidaan asettaa huomattavan epäedulliseen asemaan esimerkiksi maksamalla merkittävästi työehtosopimuksessa määriteltyä tai muihin työntekijöihin nähden alhaisempaa palkkaa tai asettamalla hänet jonkin henkilökohtaisen ominaisuuden kannalta muita huomattavasti huonompaan asemaan. Joissakin ääritilanteissa kiskonnan tapainen työsyrjintä on lähellä ihmiskauppaa (rikoslaki 25:3–3a §:t). Tällaisesta on kyse erityisesti silloin, kun työtä teetetään epäinhimillisissä olosuhteissa, alipalkattuna tai työaikaa ja -turvallisuutta koskevista säännöksistä piittaamatta.

5. HARMAAN TALOUDEN KEHITYSNÄKYMIÄ JA HAASTEITA

Viranomaisten tietoon tulee vain murto-osa harmaasta taloudesta ja siihen liittyvästä rikollisuudesta. Toimintaympäristön muutokset ja niistä johtuvat uudet harmaan talouden tekotavat asettavat jatkuvasti uusia paineita sekä lainsäädännölle että viranomaistoiminnalle. Myös elinkeinoelämällä ja kansalaisilla on tärkeä rooli harmaan talouden torjunnassa. Osa elinkeinoelämän toimijoista osallistuukin aktiivisesti harmaan talouden torjuntaan. Tämä näkyy muun muassa rakennusalalla sekä majoitus- ja ravitsemisalalla.

Kansainväliseen taloudessa, ja samalla Suomen taloudessa, on syksyllä 2011 epävarmuustekijöitä. Mahdollinen taloudellinen taantuma saattaa lisätä harmaan talouden osuutta markkinoilla ja konkursseihin liittyvät epäselvyydet ja konkurssirikokset tulevat lisääntymään. Yrityksen rahoitusaseman heikentyessä lisääntyvä osa työvoimavaltaisten alojen toimijoista voi pyrkiä hankkimaan perusteetonta kilpailuetua toimimalla harmaassa taloudessa ja jättämällä lakisääteiset verot ja maksut hoitamatta.

Harmaan talouden toiminta keskittyy jatkossakin työvoimavaltaisille toimialoille. Viime vuosina on rakennusalan harmaa talous kansainvälistynyt ja sen vakavuusaste on samalla kasvanut. Ilmiö näkyy muun muassa lisääntyneinä kansainvälisten virka-apupyyntöjen määrinä. Valvonnassa ilmiö näkyy urakkaketjujen purkamisen yhteydessä, jolloin entistä useammin selvitetään ulkomaisen yritysten nimissä tapahtuneita veroihin ja maksuihin liittyviä epäselvyyksiä. Vakavuusasteen kasvusta kertovat myös viranomaisten tilastot. Veroviranomaisten tietoon tulleista veropetoksista noin 75 prosenttia täyttää nykyisin törkeän teon tunnusmerkistön ja poliisin tilastojen mukaan myös järjestäytynyt rikollisuus näkyy talousrikosten tekijäpiirissä.

Sen lisäksi, että Suomessa toimii lisääntyvä määrä ulkomaalaisia yrityksiä, on osa suomalaisista järjestänyt toimintansa Suomessa ulkomailta käsin tapahtuvaksi. Esimerkiksi suomalaisten yrittäjien lähialueiden EU-maihin perustamien yritysten taustalla näyttää usein olevan maksuhäiriötausta, liiketoimintakielto tai muu liiketoimintaa haittaava tekijä Suomessa.

Myös henkilöstöpalveluyritykset ovat ryhtyneet ketjuttamaan toimintojaan, mikä ilmenee ulkopuolisten palveluiden kasvuna. Vuokratyövoimaa hankitaan alihankintana toisilta kotimaisilta tai ulkomaisilta yrityksil-

tä. Verotarkastushavaintojen mukaan kyse on ollut myös toiminnasta, jolla on pyritty välttämään lakisääteisiä velvoitteita samaan intressipiiriin kuuluvissa yhtiöissä. Lähetettyjen työntekijöiden työsuhteen palkkauksen, työterveyshuollon ja sosiaalivakuuttamisen ehdot ovat usein puutteellisia palkkauksen. Useissa tapauksissa on epäilty myös kiskonnantapaista työsyrjintää, jonka arvioidaan pysyvän näkyvänä ilmiönä lähitulevaisuudessa.

Harmaa talous muuttaa muotoaan ja sen toimintatapoja havaitaan monilla eri toimialoilla. Palveluelinkeinot ovat myös alttiita harmaalle taloudelle. Kuluttajavirasto arvelee, että ikäihmisten määrän kasvu ja palveluiden yksityistäminen saattavat tuoda lähivuosina harmaan talouden myös hoivapalvelujen markkinoille. Monissa Euroopan maissa vanhuksia hoitavat pimeästi palkatut maahanmuuttajanaiset. Tämän ilmiön pelätään lisääntyvän myös Suomessa.

Harmaan talouden torjunta on yksi nykyisen hallituksen kärkihankkeita. Hallitus jatkaa harmaan talouden ja talousrikollisuuden viidennen torjuntaohjelman toimeenpanoa ja valmistelee kuudennen toimenpideohjelman. Harmaata taloutta kitketään monipuolisella keinovalikoimalla. Suunniteltuja torjuntakeinoja ovat esimerkiksi rakennusalan työsuhde- ja verovalvonnan tehostaminen ottamalla työmailla käyttöön veronumero sekä työntekijä- ja urakkatietojen kuukausittainen ilmoittamisvelvollisuus Verohallinnolle. Toimintaohjelman mukaisesti selvitetään muun muassa tilaajavastuulain uudistamistarpeet ja viranomaisten tietojenvaihdon esteitä puretaan. Lisäksi selvitetään seuraamusjärjestelmän uudistustarpeita.

LÄHTEITÄ JA LISÄTIETOJA

Aho, Oskar: Työsuojeluviranomaisen määräämät tilaajavastuulain mukaiset laiminlyöntimaksupäätökset ovat pysyneet hyvin hallinto-oikeudessa. 9.5.2011, Etelä-Suomen aluehallintovirasto.

Alvesalo, Anne ja Virta, Erja (2010) Den ekonomiska brottslighetens mönster i Finland. teoksessa Ysthede Jørgen toim. Økonomisk kriminalitet Nordiske perspektiver. Nordisk Samarbeidsråd for kriminologi. Oslo 2010.Brottsutveckling i Sverige fram till år 2007. Kapitel: Ekonomisk brottslighet (Brottsförebyggande rådet)

Cremers, Jan & Janssen, Jörn eds. (2006) Shifting employment: undeclared labour in construction. Förlag Bruxelles : CLR studies/International Books

Croall, Hazel (2001) The Victims of White Collar Crime. I: Lingren, S. -Å. (red). White Collar Crime Research. Old Views and Future Potentials: Lectures and Papers from a Scandinavian Seminar. BRÅ-rapport 2001:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Frizes

Croall, Hazel (2004) Lurad och förgiftad - att avslöja utsatthet för ekobrott. BRÅ rapport 2004:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet, Edita

Eskola, Kaisa & Alvesalo, Anne. Ulkomaiseen työvoimaan liittyvät väärinkäytökset - poliisin tutkimat tapaukset. Työterveyslaitos.

Hakamo Terhi, Jauhiainen Kirsi, Alvesalo Anne ja Virta, Erja (2009): Talousrikokset rikosprosessissa. Poliisiammattikorkeakoulun tutkimuksia 33/2009. Tampere.

Hallituksen esitys 151/2003 Eduskunnalle ulkomaalaislaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi annetun hallituksen esityksen (HE 28/2003 vp) täydentämisestä

Harmaa talous – musta tulevaisuus kampanjasivusto 28.10.2011.
http://www.mustatulevaisuus.fi/

Harmaa talous näkyy myös kauneusalalla. MTV3 verkkouutiset, STT. 05.07.2011

Harmaan talouden selvitystyöryhmän loppuraportti. Valtionvarainministeriön työryhmämuistioita 1995:6.

Harmaan talouden selvitystyöryhmän välimuistio, VM:n työryhmämuistioita 1994:21, Helsinki 1994

Harmaan talouden tilannekuva II/2011, HTSY

HE 163/2010. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi Harmaan talouden selvitysyksiköstä sekä Verohallinnosta annetun lain 4 §:n muuttamisesta

HE 163/2010. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi Harmaan talouden selvitysyksiköstä sekä Verohallinnosta annetun lain 4 §:n muuttamisesta

Helminen, Klaus & Lehtola, Kari & Virolainen, Pertti (2005) Esitutkinta ja pakkokeinot. Helsinki: Talentum.

Hirvonen, Markku (1999) Viranomaisyhteistyön kehittäminen - selvityshankkeen loppuraportti. Valtionvarainministeriön työryhmämuistioita 26/99. Helsinki.

Hirvonen, Markku (2010) Suomen kansainvälistyvä harmaa talous. Tutkimuksesta ja sen tekemisestä. Talousrikollisuuden tilannekuva III/2010. Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti.

Hirvonen, Markku, Lith, Pekka ja Walden, Risto (2010) Suomen kansainvälistyvä harmaa talous. Eduskunnan tarkastusvaliokunnan julkaisu 1/2010 ja siihen liittyvä tiedote.

http://www.tyosuojelu.fi/fi/etala_toiminta/3121 28.10.2011

http://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Verotarkastukset_harmaan_talouden_torjun(14460) 28.10.2011

Jokela, Antti (2000) Uudistuva rikosprosessi. Helsinki: Kauppakaari Oyj.

Jokinen Anniina, Ollus Natalia, Viuhko Minna (2011) Ehdoilla millä hyvänsä. Työperäinen ihmiskauppa ja ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäyttö Suomessa. Helsinki 2011.

Jokinen, Anne & Häyrynen, Janne & Alvesalo, Anne (2002) Yritykset talousrikosten uhreina. Poliisiammattikorkeakoulun tiedotteita 19. Espoo: Poliisiammattikorkeakoulu.

Jupp, Victor, Davies, Pamela och Francis, Peter (1999) The Features of Invisible Crimes. In Jupp, Victor, Davies, Pamela och Francis, Peter (eds.) Invisible Crimes - their victims and their regulation. Macmillan Press Ltd. Houndmills etc.

Kaasinen, Pentti (2003) Turun Sanomat 20.10.2003: Rakentamisen laatu paranee, mutta esteitä on

Keskuskauppakamari ja Helsingin seudun kauppakamari: yritysten rikosturvallisuus 2005 ja 2008: riskit ja niiden hallinta

Korsell, Lars (2004) Hazel Croall för ned ekobrotten på jorden. Inledning i Croall, Hazel (2004) Lurad och förgiftad - att avslöja utsatthet för ekobrott. BRÅ rapport 2004:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet, Edita

Laitinen, Ahti & Alvesalo, Anne (1994) Talouden varjopuoli. Sisäasiainministeriö. Poliisin oppikirjasarja 3/94, Helsinki

Lappalainen, J, Mäkelä, T, Piispanen, P, Rantanen, E, Sauni, S. (2007). Characteristics of occupational accidents at shared workplaces. NoFS 2007 - Nordic Research Conference on Safety; 2007 Jun 13-15. Tampere, Finland.

Lappi-Seppälä, Tapio (2006) Kontrolliviranomaisten toiminta. Teoksessa Rikollisuustilanne 2005. Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa (2006) Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 220. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, 263–345.

Lith, Pekka (2005) Rakentamisen harmaa talous ja ulkomaisen työvoiman merkitys rakennustyömailla. Tutkimuksia ja raportteja 09/2005. Helsinki.

Lith, Pekka (2008) Rakennusala muuttuvassa maailmassa 2008. Muistio ulkomaisesta työpanoksesta Suomessa ja yritystoimintaan liittyvistä pelisäännöistä. Helsinki 15.11.2008

Lith, Pekka (2011) Epävirallinen talous eri toimialoilla. Liite tutkimuksessa Hirvonen ym. Suomen kansainvälistyvä harmaa talous.

Malli vuokratyön työturvallisuuden ja -hyvinvoinnin varmistamiseen. Tampereen teknillinen yliopisto ja Työsuojelurahasto. 2011

Martikainen Toivo (2011) Laitonta menoa - tässä on siivoojan työn likainen puoli. Taloussanomat, 5.9.2011. http://www.taloussanomat.fi/yrittaja/2011/09/05/laitonta-menoa--tassa-on-siivoojan-tyon-likainen-puoli/201112343/137

Martikainen, Toivo (2011) Asunnot täynnä vikoja: Näin hurjaa on meno työmailla. Taloussanomat 17.9.2011. Ks. myös: Rakennusalan villin lännen meno on saatava kuriin. Helsingin Sanomat 22.9.2011.

Muttilainen, Vesa ja Kankaanranta, Terhi (2011) Talousrikollisuuden kehityssuunnat ja toimintaympäristö vuosina 2000-2009. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 91.

Neuvottelutulos hallitusohjelmasta 17.6.2011

Poliisin verkkosivut: Pääkaupunkiseudun siivousalalla pimeää kuittikauppaa. 01.09.2011, http://www.poliisi.fi/poliisi/helsinki/home.nsf/PFBD/81C7F35A40B6E155C22578FE0042550A

Schneider, Friedrich, Buehn, Andreas ja Montenegro, Claudio E. (2010) Shadow Economies All over the World, New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. The World Bank Development Research Group, Poverty and Inequality Team & Europe and Central Asia Region Human Development Economics Unit. Policy Research Working Paper 5356, July 2010Sisäasiainministeriö. (2004) Talousrikostorjuntaan vaikuttavan lainsäädännön kehittäminen, SM työryhmäraportti 36/2004

Slapper, Gary och Tombs, Steve (1999) Corporate Crime. Longman 1999.

Suomen kansallinen ympäristörikosseurantatyöryhmä 2008, Vuosiraportti vuoden 2007 ympäristörikoksista Suomessa

Talousrikollisuuden tilannekuva II/2006. Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti Virke

Talousrikollisuuden tilannekuva II/2008. Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti Virke

Talousrikollisuuden tilannekuva I/2009. Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti Virke.

Talousrikollisuuden tilannekuva II/2009. Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti Virke

Talousrikollisuuden tilannekuva IV/2009. Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti Virke.

Talousrikollisuuden tilannekuva I/2011, TARTU

Talousrikostutkijan käsikirja. Poliisi.

Taloustaantuman vaikutukset yritysten kilpailukykyyn vaikuttavaan rikollisuuteen 2010. Helsingin seudun kauppakamari.

Tarkastusvaliokunnan mietintö 9/2010 vp. Harmaan talouden katvealueet (Suomen kansainvälistyvä harmaa talous)

Tombs, Steve och Whyte, Dave (2007) Safety Crimes. Crime and society series. Cullompton: Willan

Träskman, P.O. (1979) En modell för forskning om ekonomins kriminalitet I: Ekonomiskt brottslighet. Rapport från en konferens den 12 och 13 februari 1979 I Stockholm. BRÅ-rapport 1979:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet, Liber.

Träskman, P.O. (1981): Taloudellinen rikollisuus ja yhteiskunta: taloudellisen rikollisuuden käsite, yleisyys ja vaikutukset. Teoksessa Taloudellinen rikollisuus. Lakimiesliiton koulutuskeskuksen julkaisuja n:o 32. Vammala

Turun Sanomat 24.5.2008. Metsätien teko rakennusjätteestä toi tuomion kolmelle. Helsinki, STT

Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja: Ulkomaalaisten tilapäinen työnteko Suomessa. Työ ja yrittäjyys 37/2009

Uudenmaan työlupayksikkö 25.10.2011. http://www.mol.fi/toimistot/vantaa/tyolupayksikko.html

Virta, Erja (2002). Talousrikollisuuden kuva tutkimuksen ja tiedonhallinnan näkökulmasta. Turun Yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Rikos- ja prosessioikeuden julkaisusarja A:28. Turku: Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta

Virta, Erja ja Laitinen, Ahti (1996) Talousrikostuomioihin liittyvä perintä. Sisäasiainministeriö. Poliisiosaston julkaisu 4/1996, Helsinki.

Yrityksiin kohdistuvan ja niitä hyödyntävän rikollisuuden tilannekuva. Syksy 2011. Keskusrikospoliisi.